

МИЛИЦА СТОЈАДИНОВИЋ СРПКИЊА

илица Стојадиновић Српкиња рођена је 1828/1830. године у Буковцу (Срем). Отац Василије био је свештеник. Поред Милице имао је још четири сина и једну кћерку. Углавном је живела у Врднику, где је отац био парох. Завршила је само први разред основне школе: „Нисам ништа учила осим у детињству науку хришћанску од мога оца”, написала је у своме *Дневнику*. Током 1842. године отац ју је послао у Петроварадин где је учила немачки језик. Тада је почела да пише песме: „Ја сам своје песме почела певати још кад нисам знала ни писати друго до на плајваз пропис, и прва

песма постала је баш при мотању конца” (писмо Вуку 1854). Своје прве стихове објавила је у *Српском народном листу* (1843). Касније је објављивала и у листовима *Седмица*, *Војвођанка*, *Шумадинка*, *Фрушкојорка*, *Даница*. Од самога почетка је писала родољубиве песме и потписивала их са Српкиња. Исто се потписивало још неколико песникиња па би се код неколицине песама могло поставити питање ауторства. Касније ће је називати Српска певачица Милица и Врдничка вила.

Објавила је укупно три збирке песама: 1850, 1855. и 1868. године. Писала је патриотске и идиличне песме, безнадно наивне, понекад почетнички невеште, у класицистичком маниру. Никада није успела да крене оним путем којим су већ ишли Бранко Радичевић или Љуба Ненадовић. У њеним стиховима има више моралних поука и родољубља него праве поезије. Ипак, у многим идиличним описима може се наслутити песнички таленат, иако није имала храбрости да својим осећањима да више израза.

Поред бављења поезијом, Милица Стојадиновић је сакупљала народне умотворине за Вука Караџића, а са његовом ћерком Мином је друговала и дописивала се с њом. Мина је

за Милицу рекла да је „нимфа из бајки, која буди љубав, али је не осећа”. И поред тога није успела да Вука заинтересује за своје песме.

Скерлић је није много ценио, сматрао је да је „безлична, безизразна, хладна, сувише пригодна”. Онда је изрекао могуће и њену праву карактеристику: „из љубави за поезију, она је промашила цео свој живот, и била жртва књига и једног књижевног вишег сна о животу”. То је можда и тачно, али „ако Миличини стихови и немају много непосредне лепоте, они одишу трагичношћу живота” (Аница Савић Ребац).

Апсолутно најзначајнији рад Милице Стојадиновић јесте њен дневник *У Фрушкој тори*. Објављен је у три књиге: 1861, 1862. и 1866. године. Из њега извире топлота са којом га је Милица писала. Као дете свога времена, под утицајем романтично схваћеног национализма и либерализма, она у њему пише о Вуку Караџићу, Мини Караџић, Љубомиру Ненадовићу, Његошу, Бранку Радичевићу, Јовану Ђорђевићу, Јовану Јовановићу Змају, а највише о лепотама Фрушке горе: „где је небо толику красоту излило, да је ни Рафаилова кичица не би могла верно снимити”. Како наводи Аница Савић Ребац: „Она и њена природа су једно.

Она је била срасла са природом своје домовине као нимфа са својим дрветом.”

Још у младости на њу су веома утицале две слике које је видела у манастиру Врднику. На једној је приказана сцена Косовског боја, а на другој су кнез Лазар и кнегиња Милица: „С муком су успевали да Милицу одвоје од слике; то су прве слике које је она видела. И непрестано је са сузама у очима молила да је опет слици одведу” (Франкл). Из топло писаног дневника види се са коликом озбиљношћу је она себе схватала као народну песникињу са светом мисијом. Због тога су је и називали Врдничка вила. Она се, сходно томе, одрекла земаљске среће, не би ли испунила своја и туђа очекивања. Прихватала је романтичарско уверење о богомдану песнику и довољности самога талента. Никада није била у стању да се над својим стиховима потруди, исмевала је песнике „који дуго сироту главу лупају, док их нешто на папир не излупају”.

Већ за живота је била изузетно позната, нема ниједног иоле познатијег уметника, научника или политичара са којим се она није дописивала: „књаз Михаило послао ми је још 1850-те године један леп сат; од свију ми страна стижу храбрења, и управо молбе да не будем мог дара издајник; Љубомир Ненадовић, садашњи дика свога отечаства Србије, испевао ми је једну лепу песму, па како да престанем певати – још кад ми и чувство родољубија то не допушта” (Милица Стојадиновић). Његош се са њоме сусрео и описао њену женску лепоту: „Ја поета, она поета – да нијесам калуђер, ето кнегиње Црној Гори!” Песме јој је посветио њен побратим Светолик Лазаревић, Ђорђе Рајковић – књигу. Песме су јој посвећивали и немачки песници Сајдл и Франкл. Њен најбољи опис оставио је Франкл: „Њена фигура је била уочљива; средње висине, са пластички изразитим јасним облицима, са бледим, као у Богородице лицем, са челом наткриљеним мрком косом. Велике црне очи гледаху са мирноћом која као да не беше са овог света, а скоро меланхоличан јој израз био би каткад ублажен осмејком њених лепо састављених усана. Црте

би јој оживеле само кад би говорила о свом завичају, о лепоти Фрушке горе, и кад би описивала околне шуме и зелена брдашца.” Стиче се утисак да је од њеног књижевног дела далеко опсежнија и интересантнија литература о њој.

Велики преокрет у њеном животу наступио је 1855. године када јој је умрла мајка. Сама је на мајчином гробу рекла да је тада „угашена једна звезда”. После мајчине смрти преузела је бригу о скоро стално болесном оцу. У врдничку средину није могла да се уклопи: „док су момци и девојке колу прилазили, гајде свирале и коло играло, сви моји на сокаку седели, ја сам провела у мојој соби читајући Шилерова писма о естетичком изображенију човека”.

Последње године живота биле су јој изузетно тешке. Отац је остарио и био веома болестан: „Стојим везана за живот болесног старог оца. Кад се тај живот угаси, онда сам ја сирота, која нема ни оца ни мајке, а тим ударом као несретна српска списатељица и без крова и без домовине”. Млађи брат је отишао у иностранство и никада више се није вратио: „Стога се много у нашој кући плаче” каже она у своме Дневнику. Толико је била сиромашна да је песнику Франклу написала: „Мој драги пријатељу! Ако хоћете да Вам пишем, пошаљите ми онда хартије и куверте са марком, јер ја немам ни паре, да би их могла купити. Па зато ни песме више не пишем. Кад ме обузму мисли, оне се – изгубе у мојим мислима.” Многи обожаваоци су је напустили, пријатељи заборавили, њена поезија потпуно је пала у заборав. Мина Караџић је причала како је Милица код ње дошла у неком „чудном оделу”, мршава и бледа, тако да је није чак ни препознала, још мање разумела. Само је пружио руку и рекла: „Удели ми штогод.”

Милица Стојадиновић Српкиња умрла је 25. јула 1878. године у Београду. Сахрањена је на Старом гробљу у близини цркве Светог Марка. Током 1905. године њени земни остаци су пренети у Пожаревац, где је 1966. године постављена плоча. На Видовдан 1912. године у Врднику јој је Одбор београдских госпођица подигао споменик, рад вајара наивца Јована Пешића.

ЈОВАН РИСТИЋ

октобру 1867. године кнез Михаило је отпустио Илију Гарашанина. На Гарашаниново место постављен је Јован Ристић, до тада дипломатски агент на Порти. Тог момента започела је једна фасцинантна политичка каријера. Јован Ристић рођен је 1831. године у Крагујевцу, у веома сиромашној породици. Кроз најранију младост доста се намучио: живео је у оскудици, па је можда и због тога целог живота био суморан и надасве озбиљан. После свршеног лицеја у Београду 1847. године, био је државни питомац у Немачкој у Берлину и Хајделбергу, у Француској на Сорбони у

Паризу. У Србију се вратио 1854. године са титулом доктора филозофије.

Имао је и друге амбиције: „По повратку у отаџбину, желео сам да добијем катедру историје; а кад то не беше могуће, ја не примих ни друга, моме спремању несходна звања.” Ипак, добио је место најпре у Министарству просвете, потом у Министарству спољних послова, па онда у Министарству унутрашњих послова. У политичким догађајима, на Светоандрејској скупштини 1858/59. године, Ристић није учествовао. Међутим, од повратка Обреновића на власт, био је у разним мисијама по страним земљама. За време владавине кнеза Михаила Обреновића био је секретар државне депутације у Цариграду 1860. године, секретар Преображенске скупштине 1861. и заступник Србије на Порти 1861–1867. године. Такође, кнез Михаило га је позивао на седнице владе, где је учествовао у израдама различитих закона. Успешно је водио преговоре са Портом за ослобођење шест градова из којих су 1867. исељени последњи турски гарнизони.

Особине које су Ристића тада, а и касније, красиле јесу опрезност и тактичност: „До 1859. године нисам узимао никаква самостална удела у политици; а одатле нисам престајао радити у

свима приликама, које су ми се показале. Био сам увек за правац умереног корачања, па сам и остао искрено одан том правцу” (Јован Ристић). Вероватно да се томе научио у годинама службовања у Цариграду – са Турцима се ништа није могло на брзину, увек је требало пуно стрпљења и упорности. У раду с подређенима био је веома строг: „Ја нећу популаритет, него ауторитет”, позната је његова изрека.

Био је ожењен богатом мираџциком, кћерком београдског трговца Хаџи Томе (други зет Хаџи Томе био је Филип Христић, члан Државног савета). Јован се није дружио скоро ни с ким, са свима је био на одстојању, мерио је сваку изговорену реч. На све то надовезала се његова изразита охолост, био је затегнут и охол до крајности, чак толико да је многе тиме увредио. Амбициозан, видео је политику као средство за задовољење својих жеља. Нико га није волео, али нико му није могао оспорити велику дипломатску спремност и умеће. Пацек, лекар кнеза Михаила, карактерисао га је као „незгодни, арогантни, виолентни, деспотски карактер”. По много чему карактеристичан, он је чак и свој спољашњи лик успео да створи препознатљивим. Неговао је велике и увоштене бркове, и растресене зулуфе, „бакен-

барте" (такве су носили аустријски и немачки цареви), црне као угаљ који су му падали на рамена – морао је увек бити примећен. Носио је скоро увек исто одело (реденгот и цилиндар), а како је имао велику главу и у грудима био доста развијен (широко попрсје), био је заиста импозантна појава. Уз све то, лице му је увек било суморно и надувено, поглед хладан и непомичан, говорио је лагано, реч по реч, тихим гласом, скоро шапћући.

Ристић је био умерени либерал. Залагао се за реформе на које кнез Михаило није пристао, те је Ристића отпустио. Након убиства кнеза Михаила, 10. јуна 1868. године, именовано је Намесништво малолетном кнезу Милану у коме су били Милоје Петровић Блазнавац, Јован Гавриловић и Јован Ристић који је из иностранства прихватио понуђено место и из Париза у Србију довео малолетног кнеза Милана. Прва крупна ствар коју је Намесништво урадило било је доношење новог устава, на чијем су стварању највише радили Јован Ристић и министар унутрашњих послова Радивоје Милојковић. Устав је изгласан 1869. године и доста је тога изменио: прогласио је Србију „уставном монархијом с народним представништвом" на чијем је челу наследна династија Обреновић. Овај устав се у литератури назива Тројички устав (Велика Скупштина је одржана на Духове), Намеснички устав, или Устав из 1869. године. То је први устав који је донет самостално, њиме је укинута право Цариграда да се меша у унутрашње послове Србије. Сада је Народна скупштина могла самостално да доноси највише правне акте у земљи. Такође, њиме је уклоњен претходни, тзв. Турски устав који је Србији донела Турска.

Јован Ристић је у то време био основни креатор спољне политике Србије. Био је веома опрезан, послушкивао је шта се догађа у Европи и какав то ефекат може имати на догађаје на Балкану. Рано је увидео да неке веће сарадње међу балканским народима тешко може бити – сувише је међу њима било различитих интереса. Кнез Михаило је покушавао да створи Балкански савез, али је пред крај живота увидео да то није могуће. Стога је Ристићева спољна политика била сужена, усмерена ка томе да око Србије окупи сав српски народ који се налазио под туђинском влашћу, да створи велику срп-

ску државу која би објединила расути српски народ. Веће уједињење балканских, или бар словенских, народа у неку балканску федерацију или нешто слично, за њега није био реалан циљ. Много ближе му је било уједињене Срба. Због тога је сматрао да је директни ратни сукоб између Србије и Турске, али и свих балканских народа и Турске, питање времена.

Може се рећи да је Намесништво од 1869. до 1872. године успело да стабилизује земљу. У том периоду није било крупнијих политичких потреса, економска ситуација је такође била стабилизована. Све више су се профилисале различите политичке групације, а већина њих је имала сопствене новине преко којих је скоро слободно износила своја политичка гледишта. Ипак, политички живот је био делимично замро. За време владавине Намесништва, конзервативци нису били нарочито активни. Нешто активнији били су леви либерали, највише они који су били у оквиру Уједињене омладине. Уз све то, леви либерали нису били јединствени: једни су били окупљени око Стевче Михаиловића, други, они млађи, око Љубомира Каљевића. Но, леви либерали тада у политичком животу Србије нису били нешто посебно битни. Највећи део њих окупио је око себе Јован Ристић. То ће бити језгро будуће Либералне странке.

Од Јована Ристића су у то време потицале главне политичке идеје. Слично кнезу Михаилу и Гарашанину, сматрао је да Србија није земља у којој ваља давати превелике политичке слободе будући да је народ скоро неписмен. Демократији је био спреман да даје уступке, али – само уступке. Ристић је сматрао да у Србији више није могућ лични режим какав је био у време кнеза Михаила, а какав су захтевали конзервативци. Истовремено, није био ни за скупштински систем за који су се залагали леви либерали. Сматрао је да државом треба да управља бирократија, односно њени министри. Остале су запамћене његове девизе: „Ништа народу без народа", „слобода с редом", итд.

Кнез Милан није волео Ристића. Био му је одбојан највише због сталног покушаја да му се наметне као ауторитет: „Кад је тај човек поред мене, ја сам у неком чудном расположењу. Његова хладноћа и очевидно старање да ми импонује и држањем и говором, мене толи-

ко надражи, да ми дође воља да га ухватим за бакенбарде, добро протресем, и подвикнем му: Еј, море, ти заборављаш да сам ја господар, а ти државни слуга”, присећао се много касније кнез Милан. Његов анимозитет према Ристићу био је нарочит. Свакакве, чак анегдотског карактера, идеје падале су кнезу на памет само да га се отараси. Краљевић је у својим *Успоменама* навео како кнез није могао Ристићу да опрости „надувеност, уображеност и византијску препреденост”, а Краљевићу је, када је овај постао председник владе, јавно, на седници владе на којој су били присутни сви министри, предложио да Ристића бродом пошаљу у Чикаго на изложбу а да капетана лађе потплате да Ристића баца у море. Причало се и да је кнез Милан једном цело вече провео пред Ристићевом кућом са дебелим тољагом и намером да овога „добро издевета”.

Исто тако, Таса Ј. Миленковић у свом Дневнику каже да је, тада већ краљ Милан говорио како би Ристића требало уклонити: „Једном када је Ристић полазио на либерални збор у Крагујевац, Краљ је предлагао у министарској седници, да се Ристићев вагон у путу откачи, на отвореној прузи задржи, па му се онда каква несрећа приреди.” Причало се да је кнез Милан некоме Банковићу, када је овај изашао са робије, дао 200 динара да „добро измакља Ристића”.

Ипак, у августу 1872. године, када је постао пунолетан и преузео престо, кнез Милан није ударио на Блазнавца и Ристића – задржао их је обојицу у влади: Блазнавац је постао председник владе, Ристић министар иностраних послова. Након Блазнавчеве изненадне смрти кнез је мандат понудио Ристићу. Чисто либералну владу, какву би Ристић сигурно саставио, кнез није могао ни да замисли, па је наумио да Ристићева влада буде мешовита, као и да за себе задржи војску. Када је то и затражио од Ристића, овај се није сложио „па је Кнез задахнут тим мислима, наваљивао на мене, да се фузионишем са Гарашаниновим људима; но ја, не верујући у трајност и врлину фузије у опште, а држећи, да је правац Гарашанинове странке, нарочито у спољној политици убитачан за будућност српску, не могнем приступити назорима кнежевим” (Јован Ристић). Због тога Ристићева влада није издржала дуго.

Састављена је у априлу 1873, а већ 22. новембра исте године кнез му се захвалио и мандат за састављање нове владе понудио Јовану Мариновићу.

Иако се кнез Милан Ристића највише плашио и више пута се јавно зарицао да док је он кнез овај неће бити у влади, Ристић је током 1875. године, у време Херцеговачког устанка, постао министар спољних послова. Ипак, та влада је пала само након пар месеци, 4. октобра 1875. године. Сам кнез ју је срушио. У пролеће 1876. године Ристић се наново вратио на политичку сцену, опет као министар спољних послова. За време ове владе Србија је водила два рата са Турском. Први је онај несрећни 1876. године који је кулминирао крвавом битком код Ђуниса, а други је био много срећнији, вођен крајем 1877. године, када су заузети Ниш, Пирот и Врање. Након ових ратова потписан је за Србију катастрофални Санстефански мир који је исправљен на Берлинском конгресу у јуну 1878. године. Србију су у Берлину представљали Јован Ристић и кнез Милан. Свеукупно, Србија је морала бити задовољна, добила је и више него што се надала, између осталог и независност, а све захваљујући само и једино Аустрији: „не мало повољан исход имамо у првом реду да захвалимо потпори Аустриској” (Јован Ристић). Према Ристићевом мишљењу, Аустрија је Србији била „такав адвокат” да треба само њој „приписати све што смо на југу и истоку добили преко граница Свето-Стефанских” (Јован Ристић). Можда територијални добици за Србију нису били велики, али за савременике онога доба, били су огромни. До тада је Србија имала 17 округа, сада је добила 4 нова. Добијање независности било је нешто заиста велико, будући да је још увек било доста оних који су се сећали турскога паше у Београду и турских гарнизона по Србији. Тада је 20. јуни, као дан почетка првог рата против Турака, проглашен за народни празник „успостављења независности и увећања Србије”. Кнез Милан није више титулисан са „Светлости” већ са „Височанство” – тиме је потврђено његово уздизање са положаја владоца вазалне кнежевине на положај владоца независне државе.

Берлински конгрес представља велики успех српске дипломатије. Добијена је пуна подршка Аустрије, а није прекинута веза са Ру-

сијом, за шта је требало и памети и вештине. Све су то остварили једино кнез Милан и Јован Ристић; остали чланови владе били су пуки посматрачи. Кнез Милан је бистро и брзо процењивао ситуације, док је Ристић био ненадмашан у тактичности и стрпљивости. Такође, кнез Милан је имао храбрости да Русији скоро окрене леђа и схвати да након Сан Стефана Србију једино Аустрија може спасити. Истини за вољу, овај успех је имао цену: Србија је морала да се одрекне Босне и Херцеговине. Био је то са гледишта најширих националних интереса неуспех: „И Србија, као Кнежевина, могла је после Св. Стефанских одлука, заиста бити задовољна исходом свога питања на Берлинском Конгресу. Али са гледишта опште Српскога, мора се жалити за уговором Св. Стефанским, због решења, које је у Берлину дано питању о судбини Босне и Херцеговине” (Јован Ристић).

Већ крајем септембра 1878. године тзв. Акционо министарство дало је оставку – рат је био завршен па је и ова влада сматрала да је њен задатак завршен. Мандат за састав нове владе добио је Јован Ристић. Било је то време његове највеће моћи: након успеха у Берлину постао је најмоћнији политичар у Србији. Истовремено, из политичког живота повукли су се двојица вођа либерала, Јеврем Грујић и Стевча Михаиловић. Либералну странку, која је тиме у потпуности остала у Ристићевим рукама, у то је време углавном чинио горњи, најбогатији слој Србије: богати сеоски и градски трговци, зачетници финансијске и индустријске буржоазије. Због свог, често врло сумњивог, богатства либерали су временом у Србији били све мање омиљени. Интересантно је да они, све док су били на власти, нису били организовани у формалну странку. Били су група политичких истомишљеника, а међу њима Јован Ристић је био главна личност. Колико је његова улога вође међу либералима била неспорна, сведоче радикали: „Његови људи не мисле, за све њих Ристић мисли. Што он замисли и само дуне, а његови партизани пронесу кроз целу варош, кроз сва места где то треба да се чује. Стога ови људи од његове партије говоре као један човек, тј. као Ристић.”

Следеће две године, 1878/80, Ристић је био неприкосновен, несметано је владао, а кнез Милан се није много мешао. За све то време Ристићева влада успела је доста тога да уреди у новоослобођеним крајевима. Најтеже питање са којим се Ристићева влада суочила било је решавање железничког питања и склапања трговинског уговора са Аустријом. Опозиција је била жестоко против изградње пруге, тим више што су се сви плашили Аустрије. Ипак, Ристићева влада успела је да овај уговор провуче кроз Скупштину. Најтеже је ипак било питање склапања трговинског уговора са Аустријом. Ристић је до краја остао усамљен одбијајући аустријске услове. Није га подржала чак ни Русија, а кнез је отворено био против њега. Тако су се ови преговори, ништа не решавајући, развукли у бескрај. У октобру 1880. године пала је Ристићева влада.

У време сукоба краља Милана и краљице Наталије Ристић је опет, у јуну 1887. године, формирао своју владу, која је крајем исте године пала. Када је у пролеће 1889. године краљ Милан абдицирао, а на његово место дошао малолетни Александар, Ристић је ушао у Намесништво као његов први члан (поред генерала Протића и Јована Белимарковића). Ту ће бити све док малолетни краљ Александар Обреновић не буде, 1. априла 1893. године, извршио државни удар, прогласио се пунолетним и отпустио Намесништво. Био је то и крај политичког живота Јована Ристића.

Ристић је био члан Друштва српске словесности, Српског ученог друштва и Српске краљевске академије од 1890. године. Доста је писао, а најзапаженија су му историјско-мемоарска дела. Значајни су *Свољашњи одношаји Србије новијеј времена од 1848. до 1872.* у три свеске и *Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независности 1875–1878.* у две књиге. Ови радови представљају почетке дипломатске историје као посебне научне дисциплине у Србији. Посебно плени њихов изграђени стил и отмен и јасан језик.

Јован Ристић је умро 5. септембра 1899. године у Београду.

КОРНЕЛИЈЕ СТАНКОВИЋ

Корнелије Станковић рођен је 18. августа 1831. године у Будиму, у српској четврти Табану. Потиче из старе српске породице досељене у Аустроугарску у време Арсенија Чарнојевића. Као дете остао је без родитеља, тако да се о њему бринула најстарија сестра у Араду. Ту је завршио основну школу и два разреда гимназије. Школовање је наставио у Сегедину, а гимназију завршио у Пешти, где је учио и да свира виолину и клавир. Показивао је изузетан музички таленат и, како није имао новца за школовање, бригу о њему преузео је пријатељ његовог оца, веома богат велопоседник Па-

вле Риђички, па од 1850. године Станковић у Бечу учи хармонију и контрапункт код у то време изузетно цењеног професора Конзерваторијума Симона Сехтера.

У Бечу је дошао под утицај Вука Караџића и Бранка Радичевића. Тада је компоновао прву *Лишурџију*, која ће 1851. године бити изведена у дому патријарха Рајачића у Бечу, а потом и другу *Лишурџију* из 1852. године изведену у грчкој цркви такође у Бечу. Ова дела нису најбоље прихваћена, а највише замерки је било да немају довољно националних обележја. Критика је натерала Станковића да се више заинтересује за српску музичку културу, односно и за народну и за црквену српску музику. Због тога је период од 1855. до 1857. године провео у Карловцима, где је слушао и проучавао најбоље појце, изучавао српске црквене напеве назване карловачко појање. Управо је Станковић ово појање први нотом забележио. Пописао је све песме које се певају током црквене године, а потом их је хармонизовао за мешовити хор. Био је то заиста не само пионирски задатак него и велики уметничкостваралачки подвиг. Током наредних година овај свој рад објавио је у три књиге под насловом *Православно црквено појање у српској народи*.

Током боравка у Сремским Карловцима, Станковић је много путовао и, као добар пијаниста, међу Србима приређивао концерте. Као певач пратио га је сликар Стева Тодоровић.

Први резултати његовог боравка у Карловцима били су видљиви 1855. године када је у Бечу приредио концерт српске духовне музике, а 1861. године је извео и концерт сопствених композиција. На концертима је учествовало и четрдесет певача хора Бечке опере. Захваљујући овим концертима Станковић излази на добар глас, али још више српска уметничка музика. Европа је тада први пут упознала српску уметничку музику.

Станковић је издао варијације за клавир на песме *Усијај, усијај Србијо*, *Тавна ноћи*, *Раго иде Србин у војнике*, *Што се боре мисли моје*, итд. У њима је мелодија остала нетакнута, контрапунктски непромењена до краја, само се украси око ње нижу из једне у другу варијацију. Године 1859. изашла је и прва од три збирке под насловом *Српске народне ђесме*.

Од 1861. до 1863. Станковић је обилазио Србију па је боравио у Шапцу, Лозници, Ваљево, Чачку, Ужицу, Крагујевцу и другим местима, где је изводио концерте и бележио народне мелодије. То је радио са посебним задовољством: „Достојнијег и краснијег посла за

вештака (уметника) нема него кад сложи своје осећање са осећањем целог народа те његовим гласом народ запои! Ево, ја сам сложио у хармонију неколико наших песама, које се по мелодији својој могу назвати чисто народним. То сам учинио више што сам рад принети што к оном вештачком (уметничком) савршенству њиховом, него што мислим да сам ја тај који ће им достојно и подпуно вештачки уресити природу њихову. Ја сам се колико сам могао за то потрудио и уз то гледао да песмама у хармонији задржим прави дух њихов, како ће их наш народ и у новом усавршеном облику познати да им је извор у срцу његовом.”

Током 1862. године изашла му је друга збирка под насловом *Српске народне џесме*. Поменуто путовање га је утврдило у одлуци да остане у Србији, тако да је од 1863. године живео у Београду. Био је након Милана Миловука хоровађа Београдског певачког друштва. Репертоар хора свео је скоро искључиво на националне композиције, што је изазвало отпор код чланова хора јер су они сматрали народне песме „сељачким”, „простим”. Ипак, све отпоре је успешно савладао, што му је отворило могућност да у крилу Београдског певачког друштва оснује тзв. „приуговорни хор”. Ту су се обучавали и припремали нови стални чланови хора.

Године 1863. изашла му је и трећа збирка под насловом *Српске народне џесме*. У све три своје збирке он је народне песме дао у сасвим једноставној, класичној хармонизацији, остајући увек у тоналним оквирима. Написане су тако да могу бити певане уз пратњу клавира, али су дате и као клавирски соло или за мешовити хор: „Његов рад је мелографски и стваралачки у исти мах, јер је све сакупљене мелодије дао у својој хармонизацији, што је била нарочита новина у црквеном појању које је дотле било извођено само једногласно. Световне народне мелодије прилагођавао је извођачким могућностима средине којој су биле намењене, због чега их је дао у једноставној хармонизацији за хор или за клавир” (С. Ћ. К.).

Станковић је 1863. године дао предлог да се оснује прва музичка школа у Београду, названа Правителствена школа музике. Ипак, у томе није успео у потпуности, јер га је током 1864. године напала болест: „ја од свог нејакога детињства страдам на прсима”, због које је путовао у Словачку у бању Рожњаву, а потом

и код рођака у Будим. Те 1864. године изашла му је и књига *Православно црквено џојање у србској народога*. Последња композиција коју је написао била је *Химна Србије* 1865. године.

Међу многобројним радовима Корнелија Станковића истичу се: *Црногорац Црногорки* на стихове Ђуре Јакшића и песме које је компоновао на националну драму Ђорђа Малетића *Преодница српске слободе или Српски хајдуци*. Ту су и песме *У дој, у дој, кој слава крейи, Ево деснице верне*, итд.

Пред крај живота налазио се у великој новчаној оскудици, што су трошкови лечења још више увећали тако да је цело покућство па чак и клавир морао да прода не би ли измирио дугове. До краја је морао да заложити своје композиције, које је након његове смрти откупило Српско учено друштво, данас Српска академија наука и уметности.

Корнелије Станковић умро је у Будиму 5. априла 1865. године. Сахрањен је на табанском гробљу, одакле је његове посмртне остатке Музичко друштво „Станковић” 1940. године пренело и сахранило у Београду у Алеји великана.

Данас се у области српске музике дело Корнелија Станковића упоређује са оним што је Вук Караџић радио у области језика и књижевности. Станковић је успео да многе народне мелодије запише и сачува од заборава. Он их је заиста волео. У предговору збирке *Српске народне џесме* (1859) он каже: „Красота и љубкост наших народних песама позната је не само нашем него и страном свету. Али су наше песме до сада познате више по лепој мисли, која је у њима него ли по гласу – по мелодији – што је главно свакој песми.”

Дуго након Станковићеве смрти негован је култ „корнелијанства”, написано је изетно много разних текстова о њему и његовом делу, сваком приликом се славило његово име, а многа певачка друштва су носила његово име. Није то било случајно, Корнелије Станковић је пионир српске уметничке музике, а уз то је идеолошки срастао са националним тежњама тадашње српске грађанске интелигенције. Његова романтичарска личност била је дуго идеал српске омладине. Својим радом сачувао је од заборава српско аутентично народно музичко благо.

ЂУРА ЈАКШИЋ

ура Јакшић рођен је 27. јула 1832. године у Српској Црњи у Банату. Потиче из старе српске угледне свештеничке породице; отац Дионисије био је свештеник, а мајка Христина свештеничка кћи. Имали су седморо мушке деце (Ђура је био најстарији), и двоје женске. Основну школу је завршио у Српској Црњи, гимназију је започео у Сегедину али ју је после три године напустио због сликарства. У Темишвару је уписао градску цртачку школу и од 1847. године започео своје науковање сликарства код цртача, сликара и вајара Словака Дунајског. На крају године био је најбољи ђак од њих петсто, за шта је добио награду од владике Лоновића.

Не задржавши се дуго у Темишвару, отишао је у Пешту у Прву угарску академију, али и њу је напустио када му је мајка умрла. Прешао је затим у Велики Бечкерек код чувеног сликара Константина Данила. Било је то у време Буне 1848. године у којој се Ђура Јакшић борио међу српским добровољцима, након чега се вратио у Српску Црњу где је боравио до 1851. године, а потом одлази у Беч где време проводи обилазећи музеје. У Минхен је прешао 1853. и у њему провео само пола године.

Након двогодишњег боравка код куће, Ђура Јакшић се 1855. године у Великој Кикинди издржавао сликајући иконе и портрете. Од 1856. живео је у Новом Саду, али ту није налазио посла. Прешао је у Србију, у Београд, где је радио као учитељ, најпре у Подгорју, па у Сумраковцу, у Тимочком округу. Управо тада Јакшића, поред сликарства, почиње да закупа и писање. У Сумраковцу је написао *Пућу у Горњак, На ноћишћу, Вече*.

У Београду, од 1858. године, тешко живео је, две године предаје цртање у једном приватном заводу. Током 1860. године учитељује у основној школи у Пожаревцу. Болестан је, искашљава крв, лошег је расположења: „Мо-

лер нисам, а списатељ нисам! Изгубио сам се. Ја, ево четири године како не само што не радим, него још међу онаквим живим који ван лажи ништа не чине.” Тада је и написао своју прву, изразито романтичарску, приповетку *Краљица*.

Жени се 1861. године, а и то као преко воље: „Уједанпут сам увидео да је све пропало. Нестала је нада, нестале поуздање у срећу. Сутра идем с младом на венчање, Она је кћи учитеља овдашњег; дакле нема никаквих парани мираза, до поштења и скромности”. Са женом је отишао у Беч са жељом да се усаврши у сликарству, али се није дуго задржао. Из Беча је отишао у Нови Сад где је живео годину дана, а онда је дефинитивно прешао у Србију, најпре у Београд.

За све то време, али и касније, живео је у великој оскудици. Слике је продавао и радио по поруџбини тек толико да преживи: „Задужује се непрестано иако не види никаквих могућности за отплаћивање дугова. Рукави на капуту су му поцепани, а једну исту кошуљу преврће, само да би дуже носио, јер је у ово време имао свега две кошуље. У кратком капуту је ишао по снегу и ветру, цвокоћући од зиме и све више обољевајући” (Р. Константиновић).

Ћура Јакшић је често мењао места свога учитељовања. Најпре је предавао у гимназији у Крагујевцу (1863), потом у основној школи у Сабанти (1865), па у Крагујевачкој Рачи (1868), а од 1869. године у гимназији у Јагодина, одакле ће бити отпуштен због неког ексцеса. Од 1872. године коректор је Државне штампарије у Београду. На том месту радио је све до смрти.

Још док су живели у Сабанти жена и троје деце напустили су га због његовог сталног кафанског живота. Био је очајан, о чему сведочи и једно његово писмо супрузи: „Слатка Тино! Кунем ти се живим Богом! Кунем ти се гробом и споменом моје и твоје мајке! Кунем ти се мојом и твојом слатком дечицом: Милошем, Белом и Тијаном! Кунем ти се Тино мојом љубављу да ћу бити добар, да ћу те као и досад и у души и у срцу моме носити, да се никада, па баш никада нећу опити!” Управо у то време настале су његове две, можда и најлепше, песме: *Поноћ* и *Вече*. У њима је он „сав свој, дозрео песник и тежак, прогањани, осамљени патник” (Р. Константиновић). Помирио се са женом.

Ћура Јакшић је умро 16. новембра 1878. године у највећој могућој беди. Тешко да су за њим жалили деца и жена. Он је њихов живот претворио у тешку муку. Кажу да побратима Јована Јовановића Змаја никада није хтео да води у свој стан, „него се са њим састајао и разговарао у вароши, само да не би био изложен његовим сажалјивим погледима – толика је беда владала у његовом влажном, полумрачном стану. У једној соби и кухињици без прозора живео је са женом и већ одраслом децом. Од покућства имао је један стари орман, сто са две столице, шпорет и три кревета. На једном кревету је спавао он, а на друга два жена са ћерком и двојица синова” (Р. Константиновић). Када су га питали зашто се бар не побрине за децу да се ишколују, он је питао: „А ко ће торбе носити с пароброда? Зар овом свету не треба амала?”

Породица није имала новца да га сахрани. Ипак, на последњи испраћај дошао је скоро цео Београд. Лист *Сшража* писао је: „Био је у животу велики мученик и патник. Страдао је много, јер је имао срце, које је осећало туђа

страдања. Гонили су га, јер је увек био друг и пријатељ гоњених и потиштених.”

За Ћуру Јакшића кажу да је био прави романтик, преосетљив, поносан, несавитљив, борбен, али за свакодневне, обичне животне борбе неспособан. У неким пословима био је сувише сујетан, није умео да подиђе својој публици, ни као сликар ни као песник, тако да његов чист лиризам једноставно није нашао пут до публике. Због осећаја несхваћености пред крај живота чак је напустио сликарство. Био је разочаран: целог живота је био изложен прогањањима, хапшењима, отпуштању са посла, премештањима, а неколико пута и пребијањима. „Јакшић је без сумње био несрећно дете и несрећан човек. Из породице свештеничке, што је у Војводини одувек значило „добру кућу”, он је ипак из породице у којој је, као добром већином у нашем сиромашном и паћеничком народу, недостајало породичне цивилизације” (Исидора Секулић).

До 50-их година XIX века Ћура Јакшић се бавио искључиво сликарством и тако је и схваћан. Тек је 1853. године почео да пише, што је и сам сматрао споредним па се потписивао са „Живописац”. Касније ће књижевно дело Ћуре Јакшића потпуно потиснути уметников сликарски опус, што не треба да чуди будући да је у души био лирик, а то се осећање најбоље може изразити кроз песме. Свог двоструког талента и сам је био свестан, о чему говори и песма, стих, наслов, реченица: *Малам гању, а увече ѿсеме ѿишем*.

Мада га данас многи првенствено знају као песника, Ћура Јакшић је ипак на првом месту био сликар, један од највећих српских талената неспорних сликарских и колористичких квалитета. И поред грубих омашки у његовом сликарству, насталих услед недостатка школских анатомских, цртачких и композиционих знања, до Ћорђа Крстића у српском романтичарском сликарству није било оригиналнијег и снажнијег сликара од Ћуре Јакшића.

Приличан број Јакшићевих слика, око стотину њих, пропало је, највише икона, али је исто толико и сачувано, махом портрета и неколико композиција. Сматра се да је можда најбоље његово дело *Кнез Милешина унука и*

њен муж са *дејшејом*, али су веома вредне и слике *После боја*, *Краљевић Марко*, *Бановић Сџрахиња*, *Порџрејџ Живке Проџић*, *Порџрејџ Тирића*, *Удисџиво Карађорђево*, *Кнез Михаило на одру*, *Војводинина смрџ*, *Кнез Лазар*. Многи за најлепшу проглашавају *Девојку у џлавом*. За живота Ћура Јакшић није имао ниједну изложбу.

Оставио је укупно тридесет две приповетке, објављене у четири књиге (три су изашле 1876, и четврта 1878. године). Неке су романтичне, неке из друштвеног живота, неке су сатиричне.

Написао је и три драме: *Сеоба Србаља* (1863), за коју га је Матица српска наградила са 100 дуката, *Јелисавеџа*, *кнеџиња црногорска* (1868) и *Сџаноје Главаш* (1878). Иако његове драме имају недостатака, на првом месту осећа се одсуство драмских елемената и писане су на брзину, *Сеоба Србаља* се на позорници одржала све до Првог светског рата. Крепка речитост чини ове драме интересантним.

Ћура Јакшић је на првоме месту био лирски песник. За живота је објавио само једну књигу поезије под насловом *Песме* (1873). Приличан број његових песама остао је расут

по часописима, те су му одмах након смрти, 1882. године, објављена сабрана дела у десет књига. Био је типичан лирик и изразити романтик који није прешао тематске оквире романтизма. Певао је о своме Ја, о драгој, о отаџбини, народу и природи: „Особен је његов приступ тим темама. Јакшић је најличнији међу нашим песницима романтизма. Његова лирика тесно је повезана с његовом судбином и приликама у којима је живео” (Ј. Деретић). Иако су његове епске песме *Браџоубица*, *Невесџа Пивљанина Баје*, *Мученица*, *Барјакџаровићи*, *Причесџ* вредне саме по себи, и у њима су најбољи лирски елементи – и у епици је првенствено лиричар.

У чистој лирици најслабија места код Ћуре Јакшића су она која имају социјалну ноту: сувише је домбастичан, са много реторских фраза. Но, своје врхунце доживео је у чисто лирским песмама *На лиџару*, *На сџражи*, *Поноћ*, *Вече*, *Ноћ у Горњаку*, *Браџоубица*. Оне су језгро његове лирике, у таквој лирици је недостижан: „То су песме, које се издижу из романтике, чији је он несумњиви првак, и векују, непрестано и првобитно свеже, изнад школских и помодних ефемерности” (В. Петровић).

МИХАИЛО ПОЛИТ-ДЕСАНЧИЋ

Михаило Полит-Десанчић рођен је у imuћној трговачкој породици у Новом Саду 1833. године, а умро је 1920. у Темишвару. Имао је дуг животни век у којем се десило много тога. Полит је основну школу завршио у Новом Саду. Гимназију је учио у Новом Саду и Сегедину. Због Буне 1848. завршио је у Бечу 1852. године. Како је потицао из познате породице, већ тада је имао прилику да упозна Светозара Милетића, Вука Караџића, Ђуру Даничића, а могуће и Бранка Радичевића. Поред тога, познати правник, адвокат и књижевник др Јован Суботић био му је зет. То сасвим јасно говори

да је Полит од својих младалачких дана припадао тадашњој српској интелектуалној елити у Новом Саду. Студије права започео је у Паризу, где се дружио са Јованом Ристићем, Јевремом Грујићем, Милетом Лешјанином и другима. Право је завршио и докторирао 1861. године у Бечу. У то време Полит је, на наговор свога зета др Суботића, једно време боравио на Цетињу, где је радио као секретар код књаза Данила. Међутим, ту није дуго издржао будући да му је тадашње Цетиње личило на „манастирски прњавор”. Правничку праксу Полит је започео у Бечком земаљском суду, а наставио је код свога зета др Суботића у Новом Саду.

Одмах по завршетку студија Полит је ушао у политику. Најпре је изабран за бележника Сремске жупаније у Вуковару 1861. године, где му је зет др Суботић био поджупан. Тада је први пут у име Иришког среза биран за народног посланика у Хрватском сабору. Поново је биран за посланика 1866. године. Током 1867. положио је адвокатски испит. Све до 1910. године Полит ће непрестано бити присутан у парламентарном животу Хрватске и Угарске. У пролеће 1867. путовао је у Москву на Свесловенску етнографску изложбу, која је организована као манифестација свесловен-

ске солидарности. Поред Полита изложби су присуствовали и Јован Суботић и Лаза Костић. На банкету у Петрограду Полит је у здравици нагласио: „Ослобођење европског Истока је велика задаћа Русије. Ваља једном да престане господство једнога племена над другим, па макар се звало то племе турско, мађарско или аустро-немачко... Питање о судби Словенства могу само Словени решити. Први корак у тој великој задаћи јесте решење источног питања.”

Политов говор на Московском универзитету, неколико дана касније, привукао је посебну пажњу, нарочито реченица: „Ми Срби смо се још у XIV веку могли мерити са тадашњом културом ма кога народа на Западу. Ми смо у оно доба створили велику државу, која је била основана на праву. Ако се у то сумња нека се отвори Душанов Законик. Ми се касније даље нисмо могли винуту у висине културе јер нас је турски јарам спречио.” Због оваквих иступа др Суботић и Полит су, по повратку, изгубили све државне службе. Суботић је поново отворио адвокатску канцеларију у Новом Саду. Исто је покушао и Полит, али су га власти у томе спречиле тражећи од њега да поново полаже адвокатски испит. Он је то и учинио

1870. године у Пешти. Од тада па све до 1903. године Полит се бавио адвокатуром.

Као адвокат деловао је скоро искључиво као фишкар карловачких српских народних фондова. Ово његово заступање фондова уско је повезано са политиком. Наиме, Српска народна слободоумна странка држала је под контролом рад Српског народног сабора у Сремским Карловцима, што значи и рад фондова. Како је Полит био можда и најугледнији члан ове странке, самим тим му је припало да заступа ове фондове. Било је то можда и најуносније заступање које су ондашњи адвокати могли имати. Но, када су 1902. године ову контролу преузели радикали, они су одмах именовали другог фишкала. За Полита ту више није било места. Због тога је 1903. године тражио да буде дрисан из адвокатског именика.

Свакако да је Политово политичко ангажовање оно највредније у његовом животу. Но, као политичар Полит никада није био човек од конкретне политичке акције, попут Милетића. Био је човек од знања и речи. Његове идеје никада нису биле ношене националном егзалтацијом и романтиком, политичком искључивошћу и ужом политичком ангажованошћу. Напротив, увек је био смирен, одмерен, а његове мисли правно обликоване, логички конструисане и засноване на чињеницама. Није био демагог, још мање народни трибун. Код њега је увек претезала интелектуална и правничка црта, чак и онда када је говорио о конкретним политичким проблемима. Једноставно речено, Полит није био човек народних маса. За дневни политички рад имао је сувише мере и знања, па је стога и он сам био више идеолог, теоретичар и правник, а мање практични политичар. Треба нагласити да је увек био за легалне облике политичке борбе. Његово једино политичко оружје одувек је био парламентарни облик политичке борбе. Управо стога Полит, као европски образован интелектуалац, бистрог ума, великог правничког и социолошког знања, спада у врхунске српске интелектуалце XIX века.

У том смислу наводимо и неке његове политичке идеје. Током шездесетих година XIX века, након ослобођења и уједињења Италије и уједињења Немачке, поставило се питање

националног ослобођења и уједињења Јужних Словена, тзв. Источно питање. У свом спису *Источно питање* из 1862. године Полит посматра и разрађује проблем ослобођења балканских народа на принципима самоопредељења народа и њихове међусобне повезаности, уз искључење доминације било које велике силе на овом простору. Код њега није било много националне романтике и због тога Политове концепције увелико превазилазе Гарашанинове идеје, које су биле оптерећене нереалним идејама српске средњовековне прошлости. Истина, Полит не занемарује српску државничку традицију, али је не идеализује већ на њу указује тек онолико колико је потребно да Европи предочи да на Балкану постоје већ формиране нације у савременом смислу речи, а које опет имају ослоња на средњовековну традицију.

Политове политичке концепције су веома јасне. На место турске власти над балканским народима не може доћи ни руска ни аустријска, већ све нације треба да формирају своје националне државе. Исто тако, ови народи се не могу самостално одржати већ и сами морају формирати неку врсту државне заједнице. Он такву заједницу назива Балканском конфедерацијом. Од Русије очекује помоћ, али ништа више од тога, односно очекује да Русија не истакне никакве територијалне интересе.

Полит нарочито истиче морални принцип и разум: „У свим великим питањима светске историје мора из борбе посебних интереса изаћи као победник морални принцип, који се, управо стога што је морални, испољава као узвишен изнад свих посебних интереса, чиме се потврђује владавина разума. И управо сазнање те истине треба да делује утешно и умирујуће на народе Балканског полуострва, те да им пружи извесност да ће, раније или касније, победа моралног принципа отворити светлу перспективу њихове будућности.” Када говори о разним народима или племенима која се налазе у оквиру једне државе, Полит објашњава: „Има држава где се племенско претапање није могло извести, али где је ипак државно јединство изведено. И баш због тога, што је та асимилација изведена, и у тим државама,

народност не значи племенско сродство, већ држављанство. Белгијске, Швајцарске и североамериканске народности управо нема, јер таквих народности и племена нема. Ипак у овим државама држављани себе осећају и у таквој заједници, као да су сродног племена. Али у тим државама државна власт се јако чува да повреди ма ни најмањим начином коју народност, јер тамо у државној власти, и у појединих држављана влада то уверење, да кад би се повредила која народност, да би се тиме повредио и државни интерес."

Своје политичке активности Полит је почео у Српском народном покрету, одмах након пада Баховог режима 1860. године. Његова најизразитија улога била је у оквиру Милетићеве Српске народне слободоумне странке, где је као најутицајнији и најугледнији Милетићев сарадник у периоду 1869–1884. постао други човек странке. У време док се Милетић налазио у затвору многи су га сматрали вођом не само странке већ и српског народа у Јужној Угарској. Но, он сам то никада није прихватао, говорио је: „Велика је ствар назвати се вођом једног народа, за ово није нужна само знаност, већ и оно пожртвовање, које је често са трагичношћу скопчано. Што се мене тиче то ја своме народу свагда на услузи стојим, али морам одлучно од себе одбити и сенку каквог вођства."

Због свега тога, након повлачења Милетића, Полит није имао скоро никаквог учешћа у борбама за власт у Народној странци. Ти догађаји су на крају испали трагични тако да је било чак и крвопролића на збору у Уљми. На рушевинама Милетићеве странке појавила се Српска народна радикална странка Јаше Томића, а сам Полит је 1887. године формирао своју Српску либералну странку. Управо у оквиру ње Полит је успео да до краја спроведе своје идеје о строго легалним средствима политичке борбе. Заправо, Политова Либерална странка била је типична грађанска демократска странка која због својих легалних начина борби није била прихватљива за најшире масе, одувек наклоњене радикалним методама политичке борбе. Ипак, Политови либерали успели су да задрже контролу над националним културним институцијама Срба у Угарској као и над Кар-

ловачким сабором, одакле су их 1902. године потиснули радикали. Временом су либерали постајали све слабији, а пред Први светски рат су се и угасили.

Поред парламентаризмом Полит се у својим политичким борбама служио и журналистиком. Највише је објављивао у дневном листу *Браник*, гласилу Српске народне либералне странке, и то у периоду 1885–1914. Он је био не само главни уредник већ и власник овог гласила. Политови текстови могли су се прочитати и у бројним листовима у Бечу, Минхену, Лајпцигу, Аугзбургу, Паризу итд. Од домаћих листова сарађивао је са *Српским дневником*, *Народом*, *Заставом* итд. Углавном је писао о приликама на Балкану, национално-политичким и државно-правним односима народа и земаља у Аустроугарској, о проблемима Подунавља, Источном питању итд.

Свакако треба споменути и Политов књижевни рад. Написао је новелу *Вереница Црногорка* и драму *Бранивој кнез захумски*, обе без нарочите књижевне вредности. Много су вредније његове *Пућине усвомене*, *Покојници*, *Усвомене из године 1848–1849*, те аутобиографија *Како сам век провео*. Као књижевник Полит је био члан редакција и сарадник у књижевним листовима *Јавор*, *Даница*, *Млада Србадија*, *Лештолис Маџице српске*. Његов публицистички рад био је веома широког захвата, тако да се може рећи да је у неким пасажима Полит био и историчар. Истина није имао неких посебних научних амбиција ни истраживачких претензија. За њега, као и за један део српских интелектуалаца XVIII и XIX века, историографија је била дипломатско средство којим би се светска јавност информисала о политичким проблемима и потребама српског народа. Стога његови радови представљају политичко-публицистичке списе са историографским рефлексима.

Полит је познавао Лазу Костића, ценио је Змаја, још више Љубу Ненадовића, пријатељавао је са Стојаном Новаковићем. Није се слагао са Светозаром Марковићем, али га је ценио. Још мање се слагао са митрополитом Стратимировићем, али га је поштовао као храброг човека сматрајући га историјском личношћу. Учествовао је и у културном животу Но-

вога Сада. Остала је упамћена његова значајна улога приликом пресељења Матице српске из Пеште у Нови Сад 1864. године. Био је међу онима који су основали Српско народно позориште у Новом Саду 1861. године, као и међу онима који су тражили оснивање Православне правне академије у Новом Саду, што није било одобрено.

Будући да је скоро целокупну адвокатску праксу провео заступајући карловачке фондове, Полит се углавном бавио грађанским правом. Можда због тога и није могуће навести неку његову посебно спектакуларну одбрану којих и иначе нема у цивилним предметима. Наиме и тада су уочљивији били адвокати који су се бавили кривицом, макар и неуспешно, од оних који су се чак и успешно бавили грађан-

ским парницама. Ипак, за анализу Политовог адвокатског рада интересантни су управо његове ретке одбране у кривичним предметима: тзв. „Јовановићева парница” која је 1872. године вођена због политичке клевете и увреде архимандрита Анђелића, као и Политова одбрана Милетића 1878. године на тзв. велеиздајничком процесу пред Окружним судом у Будимпешти. Управо су му ти процеси, посебно онај вођен против Милетића, донели веома широк публицитет, који сигурно не би никада стекао да се бавио искључиво цивилним предметима. Његову елоквентност није могао да не примети ни владин лист *Pester Loyd* који наводи: „Др Полит је говорио течно, са правим ораторским полетом. Ноншалантно, а при том сигурно кретање при говору, чинило је најбољи утисак.”

ЈОВАН ЈОВАНОВИЋ ЗМАЈ

Јован Јовановић Змај рођен је у Новом Саду 24. новембра 1833. године у познатој, скоро патрицијској породици. Отац му је био градски сенатор. У Новом Саду је завршио основну школу, у Хилашу у Мађарској и Пожуну (Братислави) гимназију. У Пешти, Прагу и Бечу студирао је права. Већ од 1861. био је подбележник у Магистрату у Новом Саду. Током 1863. постављен је за управитеља Текелијанума у Пешти, када завршава и студије медицине. Током 1870. године вратио се у Нови Сад. Радио је као лекар у Панчеву, Сремским Карловцима, Футогу, Каменици, Бечу, Београду и Загребу. Једно време је био и драматург

у Народном позоришту у Београду. За све то време сарађивао је у разним сатиричним, књижевним и дечјим листовима: *Јавор* (1862–1863), *Змај* (1864–1871), *Жижга* (1871–1873), *Илустрована рајска кроника* (1877–1878), *Сћармали* (1878–1889). Од 1880, све до Змајеве смрти, излази и легендарни *Невен*, тада најпопуларнији дечји лист.

Змај је почео да пише стихове 1846. године. Биле су то песме за децу, које је потписивао са *Осијан*. У писању поезије имао је успеха, али и велику подршку Светозара Милетића, што му је омогућило да развије обимну делатност. Његов опус је огроман, писао је националне и политичко-сатиричне песме, дечју поезију. И у свакој врсти је био особен: „Змај лирик, Змај национални бард и сатиричар, Чика-Јова омиљени дечји песник – то су три основна вида Змајевог песничког лика, три песника у једној личности, од којих сваки има особену тематику, властиту поетику, посебан песнички језик и стил” (Ј. Деретић).

Написао је само неколико приповедака: *Наш Љубомир* и *Славуја до* (1858), *Вигосава Бранковић* (1864), и шалци позоришни комад *Шаран* (1864). Он нема херојских поема, ни епских или драмских форми. Њих је преводио.

Прва збирка Змајевих песама *Источни дисер* изашла је 1861. године, али су далеко најзначајније његове збирке *Ђулићи* (1864) и *Ђулићи увеоци* (1882). У првој збирци пева о својој породичној срећи, о испуњењу сна о срећној љубави – био је ожењен са Ружом Личанин. То су песме радости „имају својства песничког интимног дневника или, с обзиром на међусобну повезаност песама и на дубље јединствене књиге, лирског романа о љубави” (Ј. Деретић). У другој збирци (*Ђулићи увеоци*) жали за умрлом Ружом и за њиховом рано упокојеном децом. Син Мирко је живео три године, кћерка Тијана три месеца, син Сава три дана, син Југ само неколико сати, кћерка Смиљка две године. Сматра се да је од Ружине смрти 30. априла 1872. године живео сам, мада има неких назнака да се приженио и да је можда имао и деце. Након породичне трагедије која га је задесила Змај је свој огроман бол преточио у *Ђулиће увеоке*. Кроз ове песме види се Змајев однос према смрти његових најближих – смрт је основно исходште свих песама. *Увеоци* су најнежнија и најинтимнија књига стихова на српском језику, која свога творца сврстава међу неколико највећих српских лирничара.

Змај је објавио и следеће збирке песама: *Све дојакошње ђесме Змај Јована Јовановића* (1871), *Певанију* (1882), затим *Друју ђеванију* у две књиге (1895, 1896), три књиге *Снохвалџица* (1895, 1900) и *Девесиље* (1900). Без икакве сумње био је најпопуларнији српски песник свога времена. Двадесет пет година његовог рада, свечано је обележено 1874, као и педесетогодишњица 1899. године. Током 1892. године Српска народна скупштина изгласала му је сталну годишњу помоћ као заслужном јавном раднику. Како се наводи, Змај је „најплоднији, најразноврснији, можда и најпопуларнији, а без сумње један и од најбољих српскохрватских песника” код њега је „нарочита, класичарско-реалистичка разумност задржавала типично романтичарску, необуздану осећајност и фантастичност визија и израза” (В. Петровић).

У своје време Змај је био најпознатији по својим пригодним политичким, социјалним, сатиричним и хумористичким песмама – служиле су му као новински чланци, пропагандистички и распаљиви плакати. Данас су они тешко разумљиви и имају документарну вредност. Многи су му управо то замерали, жалећи што је расипао свој таленат на дневне потребе и што није остао искључиво лирски песник.

И заиста, Змај је много искренији и бољи у љубавној лирици. Она је богата, нијансирана и веома лична. Све његове љубавне песме су упућене увек и једино само његовој жени Ружи. У њу је заљубљен, њу воли зато што му је створила породицу, што му је родила децу. У целини, то је више породично него љубавно осећање. Он тражи мир, хармонију, осећање породичне сродности и блискости са људима. Осећајност покаткад надокнађује јединственом непосредношћу и грациозношћу, граничећи се чак са наивним несташлуком народне поезије, доказујући оно што је увек и признавао – да је народна поезија његов главни извор инспирације.

Ипак, оно због чега је Змај – Змај, јесте његова дечја поезија. Тешко да се у њој ико може поредити с њим, по њој је без премца, чак и у светским оквирима. Објавио је више књига поезије за децу, а најлепше су *Чика Јова српској деци* (1899) и *Чика Јова српској омладини* (1901). Звали су га Чика Јова, написао је безброј дечјих песмица: „Њима је он ту едукативну, морализаторску поезију препородио и учинио је великом и зрелом поезијом, приступачном за свакога. Змај је умео, не само својом јединственом прилагодљивошћу и својим мајсторством да погоди онај наивни, тепави дечји тон, већ је успео и да те стихове за увек заогрне љубављу оца, и да их продуби, прошара и просија симболиком и фантастиком правих песника” (В. Петровић).

Посебно вредно у Змајевим дечјим песмама јесте да оне „нису само функционална, наменска поезија чија је сврха педагошка, већ представљају и особену форму песничког, лирског језика, којима су на нов начин изражене основне преокупације његовог песничтва” (Ј. Деретић).

Јован Јовановић Змај умро је 3. јуна 1904. године у Сремској Каменици, где је у својој вили живео неколико последњих година. Његова собица је више подсећала на какву монашку келију, књига скоро и да није имао. Уосталом, у зрелим годинама мало је читао, једино *Речник Југославенске академије*. У својем тестаменту тражио је да буде сахрањен у обичном дрвеном сандуку у најобичнијем гробу. Неочекивана је његова последња порука: „Само би социјализам могао уништити анархију, и хтети ће то када узмогне, а ко се боји анархије, нека се измири са социјализмом.” На његовој сахрани окупило се више од двадесет хиљада људи, било је толико беседника над Змајевим гробом да је прошло више од четири сата од изношења сандука из куће до полагања у гроб. Неко од њих је тада рекао да је Змај „цвет у реверу [српске] нације”.

МИЛИВОЈ МАУКОВИЋ

еви цртежи су углавном уперени против каћперки и помодарки, које су се повеле за бечком модом, одлазе на балове под маском и на картање. Жене је најчешће представљао у хаљинама украшеним картама за играње, док су мушкарци представљени обично са прегачом и метлом у руци.”

Ђаволан Мауковићу није био први лист. Он је маја 1879. године у Новом Саду покренуо лист *Шаљиви асироном*. Но, овај часопис, богато илустрован управо Мауковићевим цртежима, изашао је у само једном броју. У њему ће Мауковић објавити један кратак стрип под називом *Малерозни шенцер – ђола смешно, ђола жалосно збијије у 16 фиџура, збива се обично на каквој српској омладинској беседи*. Позив на претплату за *Шаљивој асиронома* Мауковић је објавио у *Засјави* 3. јуна 1879. године: „Већ се у рукама многог поштов. читаоца налази прва, мајска свеска *Шаљивој Асиронома*, која је у лепом облику са многим zgodним илустрацијама и прикладном садржином пред српски читал. свет изашла. Сваки онај, који прву свеску *Шаљивој асиронома* пред собом има, увидиће, да нам је намера старати се да у сваком погледу наш читалачки свет са овим часописом задовољимо. *Шаљивој*

иливој Мауковић рођен је у Шиду 1840. године, а студирао је на сликарској академији у Минхену. Студије није завршио, јер му је, наводно, била ускраћена стипендија. Из читуља се види да је Миливој стипендију изгубио јер се оженио. Након студија вратио се у Шид где је отворио књижару. Цртао је углавном шаљиве цртеже које је објављивао у тадашњим хумористичким часописима: *Жижак*, *Абуказемов шаљиви календар*, *Шаљиви асироном*, *Сјармали*, *Јавор*, *Српске илустроване новине*. Наравно, исликао је и *Ђаволана*. Према наводима С. Томовића: „Маукови-

асиронома са својим месечним посматрањем, излазиће редовно сваког месеца једанпут, у месечним богато илустрованим свескама, брошираним у илустр. корице а у лепом облику, те ће бодро да посматра наш друштвени живот, износиће опште мане из њега и мане појединих, доносиће шаљиве приче, досетке, итд. а све то у zgodној речи и прикладној слици. Од лепог одзива и обилате претплате наше читалачке публике пак, зависиће опстанак и излазак овако богато илустр. шаљивога часописа.” Остатак огласа позива на претплату и даље тече у сличном тону. Све претплате требало је слати на адресу: „Цртачу Шаљивога Астронома М. Мауковићу Сцхид (Срем)”. Вероватно да је одзив био слаб тако да након првог броја *Шаљиви асироном* није више излазио.

Две године касније Мауковић у Шиду покрене *Ђаволана*. У то време у Новом Саду излази Змајев лист *Сјармали*, али без илустрација. Мауковић у првом броју *Ђаволана* зато наглашава да ће *Ђаволан* бити „једини шаљиви илустровани лист”. Међутим, ни овај лист није био дугог века. Због преране смрти Миливоја Мауковића децембра 1881. године, изашла су само три броја *Ђаволана*. У литератури се може срести име Миливој Мауковић и наслов

часописа *Враћолан*, а ради се, заправо о Миливоју Мауковићу и његовом *Ђаволану*.

Миливој Мауковић је илустровао и лист *Радован* који је 1876. године у Новом Саду покренуо Стеван Поповић (Чика Степа).

Мауковић је био први српски професионални илустратор. Највећи број илустрација урадио је за Змајеве песме, а сматра се да је илустрација песме *Јоја и Ђуска*, објављена у листу бр. 3, „прва урађена силуета у Србији”.

Мауковићеве илустрације стилски се везују за немачки касни романтизам и бидермајер. Срасле за стихове, постале су симбол Змајевих песама *Мајерина маза*, *Доручак*, *Ево нам рода долеће*, *Добро јујиро*, *сека Пело*, *Бако, бако, сџара бако*.

Мауковић је илустровао и лист за српску младеж *Голуб*, који је излазио у Сомбору од 1879. до 1913, а покренуо га је учитељ Ј. Благојевић. Његову насловну страну је 1880. године израдио Мауковић. У првом броју *Голуба* за 1898. наводи се да: „За 1880. нам је самоуки, сада већ покојни сликар Мауковић, бесплатно нацртао лепу главу за *Голуба* и од тога доба излази *Голуб* и са насловном сликом.”

Данас се Миливој Мауковић сматра претечом српског стрипа, а како га Здравко Зупан помиње у *Галерији сџарих сџирџова*, наводећи да је Мауковић „један од првих српских професионалних илустратора”.

Да би се представио значај Миливоја Мауковића доносимо две читуље објављене приликом његове смрти. У њима се налази и доста биографских података.

У *Јавору* од 17. јануара 1882. год. наведено је: „Сасвим изненада добисмо вест о смрти сликара српског Миливоја Мауковића. У млађаном веку покоси га неумитна смрт за најкраће време, јер тек пре неколико дана добисмо нов број његова шаљива листа *Ђаволана* који је пун цртежа самога издавача му. Миливој Мауковић је био ванредна појава у нас. Као млад трговачки момак отиде он око 1870. године у Беч да кондиционира у којој трговачкој горњој кући и онде га виђасмо често у каванама где прикупља стране илустроване листове, и скида скице у своју бележницу. Он беше сликар с а м о

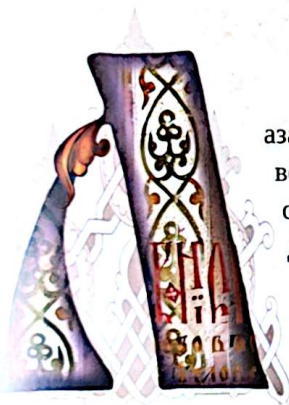
у к. Већбајући се тако сам без учитеља дотера дотле, да су радови његови могли да излазе по сувременим шаљивим и дечијим листовима и књигама и име његово беше довољно чувено у нашем народу. Пре неку годину посла га добротворка српска гђа Марија Трандафил о својем трошку у Монаково ради студија сликарских и он показиваше онде лепа успеха. Својој добротворци уради он угљеном велику и лепу слику св. Јована крститеља, а уреднику *Јавора* посладе на дар велику и уметнички урађену слику *Бранко Рагичевић и вила*. Осим тога, а пре студирања у Монакову, нареди он дојом копију слике Ђорђа Крестића *Узо гедга свој унука*, која је сада такође својина уредника овога листа. Но, после једногодишњег бављења свог у Монакову дође Мауковић натраг у Шид, где је покренуо хумористичан лист *Шаљиви асџроном*, за који је илустрације сам израђивао, а уз то је радио неке слике за *Сџармали*, *Срџску зору*, *Илусџировану раџину хронику*, *Орао*, *Царића* и некоје Чика Стевине дечије књиге. Карикатуре цртати – беше његов нарочити жанр, а с успехом је и наивне дечије призоре израђивао. Осим тога има од њега згодних насловних вињета, као за *Радована*, *Јавор* (од 1878), *Малу Лазарицу*, *Раздџбрију*, *Народну библиоџеку*, *Абуказемов шаљиви календар* итд. У најновије доба отворио је у Шиду књижару и штампарију, и започе да издаје и црта *Ђаволана*, но не даде му се, пошто од овог листа истом два броја изађоше. По досадањем раду његовом судећи морамо протужити за великим губитком овог младог самоуког сликара, који је сопственим надахнућем, без материјалних средстава и учитеља дошао до лепе вештине, у којој би при вредноћи својој далеко дотерао, да му је Бог живота дао. Вечан ти спомен, добри Миливоје, и нека ти споменак који у виду пријатељске песме напред доносимо, буде сведок, да си леп спомен оставио у срцима твојих пријатеља.”

Срџске илусџироване новине од 31. децембра 1881. године, пишу: „При завршетку листа допао нас је тужан глас да је наш сарадник Миливој Мауковић уредник *Ђаволана* у Шиду после дужег боловања пре неки дан умро од суве болести. Са покојником губи наша уметност једну даровиту снагу, која би се, да је имала

материјалних услова лепо развила била. Покојник се појавио још 1874. год. као самоук својим нарочито хумористичним цртежима и био би далеко дотерао у тој врсти рада као цртач да је имао средства да се изобрази. Илустровао је *Жижана*, *Рагована* и радио је по другим књигама и листовима. Пре неку годину послала га је гђа Марија Трандафилка као свога стипендисту у сликарску академију у Монакову но пошто се Мауковић оженио, ускратила му је тога ради своју помоћ. То је био за даровитог Мауковића удар од кога се никад више није опоравио. Вратив се у своје родно место таворио је сиромашки трошећи своју одличну снагу у већином несретним покушајима. Жалост је било гледати како одлични дар, који је живео у њем ништи у тешкоме јарму борбе за опстанак. Борба та, очајање што не мога да се изобрази и посвети уметности, оборила је слабуњава

Мауковића пре времен у гроб. Још летос кад нам је показивао своје цртеже којима се капио да уреси наш лист – био је пул наде, да ће кад тад моћи продужити своје уметничко образовање. Тешко да му је та нада олакшала последње тренутке живота. Са топла родољубива срца, са добре воље и неуморне радљивости – заслужио је Миливој Мауковић леп и трајни спомен. На гробу његовом нека је слободно да завапимо, да и у нас настану скорим боља времена у којима се неће допустити, да дарови као што је Мауковићев буду жртва очајању што у нашем народу уз толике стипендије, има цигло две малене потпоре за даровите ученике уметности. Покојниковој души би било чисто лакше, кад би она била последња жртва немара нашег у томе обзиру. Испраћајући драгог нам сарадника и пријатеља тужним срцем у светлије крајеве – нека му је вечан спомен међу њима.”

ЛАЗА КОСТИЋ

Лазар Костић рођен је 30. јануара 1841. године у Ковиљу (Бачка). Будући из веома богате породице, имао је прилику да се темељно образује. Оца Петра, официра, ретко је виђао. Мајка Кристина му је умрла када је имао четири године. О њему су се бринули ујак и ујна. У Ковиљу је завршио основну школу, реалку и гимназију у Панчеву, Новом Саду и Будиму. У Пешти је дипломирао право 1864, а 1866. године докторирао. Већ тада је научио више страних језика (грчки, латински, мађарски, немачки, француски, енглески). При одбрани доктората похваљен је за „класичну Цицеронску латинску беседу”.

Још као студент објављивао је песме; прва му је изашла у априлу 1858. године, а од покретања *Данице* он је њен најредовнији песник сарадник. Објављивао је и приповетке, углавном фантастичне, као што су *Махараџа* (1861), *Чего вилино* (1862) и *Мученица* (1863).

У Новом Саду је одмах добио место професора Велике српске православне гимназије. Већ 1867. године, у време када је Светозар Милетић био градски начелник, Лаза Костић је прешао у општинску службу за великог бележника Новосадског магистрата. Тада је слављен и као велики песник и, заиста, тада је био веома продуктиван и написао своје најбоље песме.

Од 1869. до 1872. године био је председник Варошког суда. Већ је на први поглед јасно да је Костић имао прилику да оствари уносну грађанску каријеру, међутим, његова бујна природа никада му то није дозволила.

Још као студент у Пешти био је оптужен за учешће у завери при убиству кнеза Михаила – једно време је провео и у притвору. Недуго потом опет је у затворен, овога пута под оптужбом да је сакупљао добровољце за Српско-турски рат, а 1872. године ишао је у Србију,

у Београд, на свечаност проглашења пунолетства кнеза Милана. По повратку су га аустријске власти због тога осудиле на пет месеци затвора. Био је бунтовник. У поређењу са другима, Костић је био прави политички завереник.

Током 1873. године биран је за посланика у Пештанском сабору. Због свог политичког деловања, као истакнути присталица Светозара Милетића, Костић је морао да се склони најпре у Београд, а онда и на Цетиње (1875), где је присуствовао састанцима у вези са организовањем омладине, што се прочуло тако да није смео да се врати у Нови Сад. Стога је једно време боравио у Бечу (1877), где је предавао у неком клубу, а онда је 1878. године, учествовао на Берлинском конгресу као секретар тадашњег министра спољних послова Србије Јована Ристића.

Због изузетног залагања и заслуга, Србија га је 1879. године именовала за секретара посланства Србије у Петрограду, међутим већ наредне године је смењен. Била је у питању наводно нека сплетка посланика Протића. Од тада је Лаза Костић радио у листу Либералне странке *Српска независност*; доста је писао, а многи текстови су били директни напади на

краља Милана, због чега је морао да се врати у Нови Сад. У Сомбору је у то време упознао Јулку Паланачку, најбогатију девојку у граду, с којом је већ тада требало да се вери, али се то није остварило.

На Цетиње је опет отишао 1884. и ту је у наредних пет година уређивао службени лист *Глас Црногорца, Црногорку* и *Зешу*. Након свађе са кнезом Николом вратио се 1889. у Нови Сад. Од тада се бавио скоро искључиво књижевношћу. Најпре је боравио у Новом Саду, Каменици, Сомбору, а онда је отишао у манастир Крушедол. Од 1895. године опет је у Сомбору, и жени се са Јулком Паланачком.

Због свађе са фамилијом своје супруге склонио се у Крушедол и тек након таштине смрти вратио се у Сомбор. Будући да је био врло богат, Лаза Костић је приређивао књижевне вечери, сјајне забаве итд. Свуда му се „указује пажња и почаст а и од Срба и од туђинаца, крај све његове настраности и ђудљивости” (Јеремија Живановић). Заједно са болесном супругом путовао је по страним бањама. Она је, међутим, умрла 1909. године. Недуго потом, 9. децембра 1910. године у једном бечком лечилишту умро је и Лаза Костић. Сахрањен је у Сомбору.

Лаза Костић је био изузетно политички активан, дружио се с многим крунисаним главама, веома богатим људима, некима је био пријатељ, а некима непријатељ. Ипак, највише је запамћен по својим песничким радовима. Од ране младости писао је песме, а оне најбоље објављене су у две збирке, 1873. и 1874. године, са истим насловом – *Песме*. Његов песнички напон трајао је кратко, тек десетак година. До своје четрдесете године испевао је углавном све. Касније ће имати стваралачке блеске када ће написати *Самсона и Далилу* и *Јагранској Промеијеја*. Међутим, грешио је Јеремија Живановић наводећи да „могло се без велике штете по српску књижевност и по песника завршити стварање четрдесет година пре песникове смрти”. Круну његовог песничког опуса – који чини око 150 лирских песама, нешто мање од 20 епских, три драме, неколико краћих приповедака и преводи – представља песма *Santa Maria della Salute*. Ову своју

лабудову песму објавио је 1909. годину дана пред смрт.

Лаза Костић се сматра последњим великим песником међу српским романтичарима. Након Његоша, а поред Змаја он је највећи српски песник XIX века. Био је појава за себе. „Важио је као пример бизарног, ексцентричног, разбалушеног романтичара, који у свему што ради и пише хоће да буде друкчији од осталих, издвојен, оригиналан, у чему су једни видели генијалност, а други шарлатанство” (Ј. Деретић). Начином живота углавном је изазивао чуђење својих савременика. Није био схваћен за живота, више су га славили, мање разумели, а у старости је дочекао да буде потпуно оспорен, на неким местима и презрен. Три највећа српска књижевна критичара, Љубомир Недић, Богдан Поповић и Јован Скерлић, који се иначе никада нису слагали, коначно су се, грешећи, сложили у једноме – да поезија Лазе Костића нема никакву песничку вредност.

Њега и није било лако разумети. Не само да је био најобразованији међу свим српским романтичарским песницима, него је био и један од најученијих Срба свога времена. Савременицима је због тога измакао, како у књижевној култури, тако и у књижевном облику: „за разлику од осталих наших романтичара, имао је знатну културу, једно књижевно образовање које му је омогућило да схвати не само шта је то поезија него и да створи свој посебни песнички програм” (Предраг Вукадиновић). Његов начин певања знатно се разликовао од, за оно време, уобичајеног подражавања народне поезије, како по облику тако и по садржини. Лаза Костић је био оригиналан, имао је полета и снажног замаха, добрих слика, једрих израза, узбудљивих места.

Написао је драму *Максим Црнојевић* (1863), трагедију *Пера Сеједицац* (1875) и комедију *Горгана или ускокова љубав* (1890). Написао је и једну драму на немачком језику, комедију *Окућација* (1879). Ни око Костићевих драма се критичари никада нису сложили. Јован Суботић је сматрао да су скоро без вредности, а нпр. Јован Ђорђевић их је славио.

Нема сумње да је Лаза Костић у својим драмама храбро и јасно изрекао оно што су

сви мислили, а нико није смео да каже. У време анексионе кризе 1908. године *Пера Седегичић* играо је пред београдском публиком која је била скоро избезумљена од узбуђења.

Иза себе је Лаза Костић оставио бројне есеје, књижевне и позоришне критике, расправе итд., у којима се давио политиком. Уз подршку политике у младости био је слављен, да би му, када је дошао у сукоб са том истом политиком, било оспоравано скоро све што је урадио. У младости је био „милетићевац”, годинама касније постао је конзервативац, потом чак клерикалац. Средином се услед тога замерио. „Оригиналан, и уверен у то, желео је да буде до крајње моћности оригиналан; даровит, мисли да је још даровитији. Мажен и у школи и, доцније, од пријатеља ближих и даљих, од критичара и ученика, добрим делом и од пу-

блике, хтео је да влада и у поезији, у уметности уопште, у политици, свим око себе, желећи да буде средиште свега. Изгубивши осећање одмереног, почиње да развија оне особине које у њему не представљају оно што је најбоље. Напротив.” (Јеремија Живановић).

За члана Српског ученог друштва Лаза Костић изабран је 27. фебруара 1883. године, а 26. јануара 1909. године и за редовног члана Српске краљевске академије. Био је свакако један од највећих српских песника и оригиналних књижевних стваралаца: „то му је понекад успевало у толикој мери, да му је глас не само потпуно издвојен него је и једини глас који из овог, по много чему глувог доба, још сасвим добро прилања и за наше пробирљиво ухо” (Предраг Вукадиновић).

СТОЈАН НОВАКОВИЋ

Стојан Новаковић рођен је 1. новембра 1842. године у Шапцу. По рођењу је добио име Коста, али га као двадесетогодишњак мења у Стојан. У Шапцу је завршио основну школу и гимназију, након чега наставља школовање у Београду. Током 1858. године објављује своје прве радове: преводе и компилације. Од 1860. до 1863. године учио је на Лицеју, а потом, од 1864, на Великој школи. Једно време је радио у Министарству финансија, потом као писар Државне штампарије, па суплент (1865) и професор гимназије. У то време се оженио са Јеленом, девојком из богате куће, чији мираз није желео да узме.

Стојан Новаковић се бавио различитим делатностима: језичким студијама, објављивањем песама (збирка *Певаније* из 1862), преводилаштвом, издаваштвом (лист *Вила*). Збирка песама је добила лоше критике у којима се каже да у стиховима има љубави, патриотизма, винских испарења, али не и – талента. Написао је и драму *Црногорци*, која је изведена, али никада није објављена јер је била „наивна и почетничка”.

Од 1869. године Новаковић је радио као библиотекар Народне библиотеке и кустос Народног музеја. Тек 1872. године био је изабран за професора Велике школе где ће радити све до 1880. Тих година је почео да се бави политиком, али се истовремено упустио и у научно бављење историјом. У политици је прилично брзо напредовао, па је 1873. године постао министар просвете, што ће бити у неколико кабинета: код Јована Ристића (1873), онда код Аћима Чумића (1873–1875), на крају код Милана Пироћанца (1880–1883). У кабинету Милутина Гарашанина био је министар унутрашњих послова (1884–1885).

Политичко опредељење Стојана Новаковића није било увек исто. Најпре је био код либерала (око Јована Ристића), онда код кон-

зервативаца, да би 1880. године био међу оснивачима Напредне странке, и од 1885. године и њен председник. Његови говори у Народној скупштини били су можда једнолични, више су деловали на разум него на осећања: „Имао је једну филозофску способност да се мири с оним што је неизбежно, и уколико је успевао, то је било с једном неуморном истрајношћу” (Слободан Јовановић). И мишљење о политици, којом се дуго бавио, било је плод управо наведене његове способности: „Политика ми је омрзла и огадила са њеним ситницама и прљавштинама, а има пуно других ствари где се човек може одморити и развеселити” написао је 1901. године.

Прве његове историјске студије су *Брсково, Дањ и царина у свештоја Сјаса и њушови с јадранскоја приморја у старе српске земље, следе Земљишне радње Немањине* (1877), *Ново Брдо и Врањско поморавље у историји српској XIV и XV века* (1879), *Српске области X и XII века* (1880). Између ових студија објавио је и неке радове везане за језик, филологију, граматику, али су они мање битни.

Стојан Новаковић се није бавио само историјом. Њега су интересовали и проблеми народне традиције и њена примена у историји

са начелног и методолошког становишта. Тако је и настала серија текстова на ову тему, који су 1982. године сабрани у књизи *Историја и шрадиција*.

Од 1885. до 1892. године Новаковић је био посланик у Цариграду. Након повратка у Србију постао је председник државног савета, а онда од 1895. до 1896. године, председник Владе. Након распуштања Напредне странке, Новаковић је отишао у Париз (1899), потом у Петроград (1900–1904).

У истом периоду написао је обимне студије: *Пронијари и башиџиници (Сѣахије и чиџлук сахиџије)*. Прилоџ к историји нејокрејне имовине у Србији XIII до XIX века (1887), *Село* (1891), *Сѣара срѣска војска* (1893), *Бој на Марици 25–26. септембра 1371. године* (1893), *Срби и Турци XIV и XV века, Историјске студије о првим борбама с најездом шурском пр и после боја на Косову* (1893), *Земун* (1897), *Устѣанак на гахије 1804.* (1904), *Турско царство пред срѣски устѣанак 1780–1804* (1906). Поред ових, Новаковић је оставио и бројне радове мањег обима.

Новаковић је био и један од оснивача Српске књижевне задруге 1892. године и њен први председник.

Пензионисан је 1905. године: Новаковић је међу обновитељима Напредне странке 1906. године; једно кратко време (1909.) био је председник коалиционе владе. Такође, од 1906. па све до 1915. године је на челу Српске краљевске академије. Током 1906. објавио је дела: *Средњовековна Србија и римско право*, а 1908. *Визанџијски чиновни и џиџуле у срѣским земљама XI до XV века*.

Станоје Станојевић је записао да је Стојан Новаковић имао „Догматски интелект, одсуство уметничке имагинације и реторике и његова одвратност према свему што је могло изгледати као фраза”. У праву је био Сима

Тирковић када је за Новаковића рекао да је „расплинут”, што му уопште није био недостатак, напротив, одговара његовој трезвености и одмерености. Његов стил је можда најбоље оценио П. Поповић: „Вредан, методичан, миран, уредан, без икаквих страсти, увек са вишим циљем пред очима за којим је право ишао, жудан науке и добра, поштен, савестан, патриотичан и свестан својих дужности, Новаковић је на широкој позорници своје активности оставио за собом лепе успехе и тековине и кретао многе ствари напред.”

Новаковић је објавио и неке од историјских извора: *Законик Сѣефана Душана цара срѣског 1349. и 1354.* (1898), *Маџије Власџара Синџајмаџи, азбучни зборник визанџијских црквених и државних закона и џравила* (1907), *Законски сѣоменици срѣских држава средњег века* (1912). Овим је Новаковић постао незаобилазан у проучавању историје српског средњовековног права.

Током 1912. године био је на челу српске делегације приликом склапања мира са Турском у Лондону. Тада је, под утицајем Константина Јиречека, објавио књигу *Неколика џежа џиџања срѣске историје* (1912). У њој се бави целином развоја српске историје, а посебну пажњу обраћа на етничке и друштвене појаве.

Умро је 15. фебруара 1915. године у Нишу.

Стојан Новаковић спада међу првих пет најважнијих српских историчара. Иако је током живота био цењен, ипак није до краја препознат као водећи српски историчар, чему су допринели „извесна ускост средине, неподобност и духовно стешњена [средина] да прихвати човека разноврсних делатности” (Радован Самарџић). Дела Стојана Новаковића тек након његове смрти доживљавају многобројна издања и сматрају се темељем данашње српске историографије.

ПЕТАР I КАРАЂОРЂЕВИЋ

српски краљ

раљ Петар I Карађорђевић рођен је 29. јула 1844. године, на Петровдан, у Београду, у кући капетана Мише Анастасијевића, богатог српског трговца. Петров отац кнез Александар и мајка кнегиња Персида, имали су десеторо деце. Петар је био пето дете у породици и трећи син. Прве године живота кнежевић Петар проводио је углавном у Београду, а тек понекад је одлазио на породично имање у Тополи. Његова породица била је велика, тако да никада није био усамљен, али је због болешљивости био љутљив и најчешће повучен. Након завршене гимназије Петар је у јесен 1858. године школовање наставио у Швајцарској,

исте године када је у септембру кнез Александар Карађорђевић абдицирао.

Током 1861. године кнежевић Петар је у Паризу уписао колеџ Сен Барб, где није остао дуго и о чему нема много сачуваних података. Нешто касније, 10. новембра 1862. године уписао је Војну академију у Сан Сиру, да би је након две године, 1864. напустио. У Паризу је сазнао да је у Србији убијен кнез Михаило Обреновић 10. јуна 1868. године. Од тада, сваки његов корак пратили су Обреновићеви шпијуни.

Нема поузданих података да је у то време кнежевић Петар узимао учешћа у било каквим делатностима везаним за престо у Србији. Највише је боравио у Паризу, повремено је ишао у бање, углавном у Боксег и Карлсбад. Савременици га описују као сувоњавог, средњег раста, бујне црне косе, повученог чела, наглашено кукастог носа, увек елегантно обученог. Ретко је одлазио код родитеља који су тада живели у Темишвару.

Једно време кнежевић Петар је провео у Легији странаца, о чему има много контроверзних прича. Преокрет у његовом животу, бар се тако мисли, дошао је након што је 27. јуна 1875. године у Невесињу избила побуна про-

тив Турака. Није требало много да се подигне цела Херцеговина, а онда и Босна. Кнежевић Петар се придружио устанку и постао његов вођа. И више од тога, желео је да подигне цео Балкан и све поробљене народе дигне против Турака, с јединим циљем да се Балкан ослободи Турске. Придруживање устанку га је стајало силног новца, много напора и свађа са вођама устанка, у којем је учествовао под именом Петар Мркоњић. Међу устаницима је био непријатељски дочекан, у Босни нису прихватили његово војничко образовање.

Након одласка из Босне, кнежевић Петар је краће време боравио у Бечу, затим је отишао у бању Мехадију, потом у Темишвар, па у Оршаву и, коначно, у Букурешт, где је остао до јесени 1877. године. У једном моменту чак је помислио да је сазрело време за његов повратак у Србију, па је 1878. године на једно краће време и ушао у земљу. Овај неуспех ограничио је кнежевића да следећих година његова једина делатност буде углавном на пропагандном плану.

У лето 1883. године оженио се кћерком краља Николе Петровића, црногорском принцезом Зорком. Једно време живели су у Паризу, а онда им се 1884. у Ријеци Црнојевића

родила кћерка Јелена. На Цетињу је кнежевића Петра затекла и вест да му се у Темишвару 21. априла 1885. године упокојио отац кнез Александар. Од тада кнежевић Петар постаје старишина куће Карађорђевића. Међутим, његова материјална ситуација се није поправила. Од оца није наследио скоро ништа.

Кнегиња Зорка је 27. августа 1887. године родила сина Ђорђа. Био је то први син кнеза Петра и први унук кнеза Николе. Затим је 4. децембра 1888. године рођен кнежевић Александар (будући краљ Александар). Породица Карађорђевић се опет увећала 25. фебруара 1890. године, рођењем сина Андреја. Нажалост, овај порођај је веома исцрпео кнегињу Зорку и она се, непуних месец дана након њега, 4. марта упокојила. Ни Андреј није дуго живео, преминуо је 19. марта са непуних месеца дана. Кнез Петар често је путовао у иностранство. Ти одласци никада нису трајали дуго, брзо се враћао на Цетиње да би надгледао васпитање деце. Синове је уписао у први разред основне школе на Цетињу, одбијајући и помисао да му синови уче школу одвојена од друге деце. Напротив. Ишли су са свом осталом децом у разред, ту су добили и шугу, тукли су се са осталом децом, играли се. Како је живот текао даље то је кнез Петар све скромније живео, а скромно се и понашао. Године и животну искуство су очигледно утицали на њега. Пред крај 1893. године посетио га је у Цетињу прота Богољуб Милошевић. Пред кућом „затекох једну скромно одевену девојчицу. То је била кнегињица Јелена. Ја јој се представих и замолах да ме пријави код кнеза.” Док су кнез и прота разговарали на докату „уз дрвене степенице пели су се са ђачким торбицама на леђима два дечка, који су се из школе враћали. То су били принчеви Ђорђе и Александар. Они поред нас прођоше без икаква поздрава” (прота Богољуб Милошевић).

Након десет година, 3. септембра 1894. године напустио је кнез Петар Црну Гору и Цетиње на које је дошао као млад, а одлазио је као „мршав човек, округле главе, просед, средњег раста, црних брчића, избријане браде и живих проницљивих очију” (Богољуб Милошевић). Имао је тада педесет година,

у много чему је био одмеренији, упорнији и разборитији.

Од 1894. године кнез Петар је био са децом у Швајцарској, у Женеви. Живот је кренуо редовним током, а деца су почела редовно школовање. Према њима, када је у питању била школа и обавезе у њој, кнез је био врло строг. Често је напуштао Женеву и одлазио на путовања која су, како је време пролазило, била све чешћа и дужа. Његови дани у Женеви пролазили су у сталним посетама, водио је дуге разговоре у библиотеци. У суштини, били су то доста мирни дани за кнеза, он их се увек радо сећао.

Пратио је догађаје у Србији где су завере приписиване кнезу Петру, али које пред судом никада нису доказане. У то време, кнеза Петра све чешће је мучио реуматизам па је боравио у разним бањама, најчешће у Бадену. Редовно прима књиге, часописе, посете, иде на берзу где купује и продаје акције, поправља кућу, купује намештај, реагује на неосноване приче да има намеру да се поново ожени. Почетком 1897. године у Русију је на даље школовање послао кћерку кнегињу Јелену. Првих месеци 1897. године кнез Петар у Женеви дочекује брата Арсена и синовца Павла. Арсен је, сазнавши да кнез Петар намерава да своје синове Ђорђа и Александра пошаље у Русију на школовање, предложио кнезу Петру да прихвати и малог Павла. Тако је почетком 1897. године кнез Арсен довео Павла у Женеву. Недуго потом кнез Петар је одвео кнежевића Ђорђа и Александра у војне школе у Русији. Повремено је напуштао Женеву и обилазио монденска места. Но сада није био у потрази за проводима. У Београду су сумњали да кнез Петар ради на обарању Обреновића с власти, посебно када је краљ Александар Обреновић оженио Драгу Машин 21. јула 1900. године. У то време, кнез Петар је званично овластио Јакова Ненадовића да у његово име разговара са страним политичарима, али и онима из Београда. Преко Ненадовића кнез је остваривао све чешће и чвршће контакте са незадовољним политичарима у Београду.

Током лета 1902. године завера у Србији против владарског брачног пара, краља Алек-

сандра и краљице Драге Обреновић, била је у пуном замаху. Најжешћи отпор био је у војсци, али док је остајао у својим оквирима, био је релативно неактиван. Међутим, када су се умешали политичари, судбина династије Обреновић била је одлучена. Све време, док су коцкице завере склапане, кнез Петар је углавном био у Женеви. Јаков Ненадовић га је обавештавао о токовима завере против Обреновића, о разговорима са политичарима и завереницима у Србији итд.

У ноћи 29. маја 1903. године група од двадесет осам официра продрла је у двор и убила краља Александра и краљицу Драгу. Кнез Петар је тада био у Женеви. Одмах је обавештен телеграмом, али није одмах поверовао. Тек када је, како сам каже, о убиству читао у новинама, постао је свестан шта се догодило: „Док се нисам уверио из Женевских новина, дотле сам сумњао у истинитост да се од ђоравих послова оствари баш посао. Жао ми је да је дошло до крвопролића, што није баш центлменски нити достојно XX века. Цело после подне новинари и репортери не даше ми мира” (писмо кнеза Петра Јакову Ненадовићу од 11. јуна 1903. године). Народна скупштина га је у Београду прогласила за краља, а сви европски дворови су му честитали успон на краљевски престо. Став Енглеске у вези са овим догађајем остао је нејасан.

Краљ Петар је у Београд дошао 24. јуна 1903. године, око 10.00 сати ујутро. Железничка станица била је украшена, огромна маса света је окружила станицу, било је много узбуђења. Његова појава није била нарочито импресивна, ниског је раста, јако мршав. Ипак, врло живахан и покретан и има „извесно достојанство и углађеност, спојене са великом природношћу. Његови дуги бркови давали су му ратнички изглед. Његова жута боја лица одавала је пак да пати од болести јетре” (Думба, посланик Аустроугарске). Показао је велику храброст, будући да није имао скоро никакво обезбеђење.

Стране посланике изненадио је када је почео да залази међу народ и са њим се поздравља. Још више их је изненадио када су му чули глас, танак и слаб, као да пева. Сутрадан,

краљ Петар је отишао у Народну скупштину, поздравио је посланике са „Помоз Бог, браћо”, на шта су они узвратили „Бог ти помогао, Господару!” Подељена је Прокламација, а онда је краљ положио заклетву на Устав, потписао је и напустио зграду Скупштине. Тако је краљ Петар преузео власт. Почетком августа 1903. године у Србију су се из Русије вратила деца краља Петра, престолонаследник Ђорђе и његов млађи брат Александар.

У време када је дошао у Београд краљ Петар је имао непуних шездесет година. Његов долазак на престо био је оптерећен убиством краља Александра и краљице Драге. Није се одупирао тежњама политичких странака да његова овлашћења ставе у оквир Устава. Положај му је био врло осетљив: ослањање на војску би му могло донети тренутну надмоћ над Скупштином и политичким странкама, али на дужи стазе било би то погубно. Имао је довољно година и животног искуства из Европе да схвати да ослањање на војску није решење, и политички живот Србије је пренео у Скупштину.

Наравно, официри овакав његов став нису радо прихватили – било је неколико испада који су јасно показали шта мисле о новом краљу. С временске дистанце посматрано, краљу Петру и династији Карађорђевић није претила опасност од дворске камариле, а још мање од политичких странака. За њега су најопаснији били управо они који су га 29. маја 1903. године довели на власт – официри завереници. Тим више што су уживали поверење министра војног, будућег војводе, Радомира Путника. Због тога му је штампа често пребацивала да се ставио у службу „краљоубица”.

Можда је тада изгледало да би краљ могао узети више учешћа у државним пословима, заправо, многи су очекивали да ће он показати више одлучности и узети све у своје руке. Он се, међутим, држао Устава: „Он очевидно верује да мора да чини све супротно од свог несрећног претходника на престолу” (француски посланик Думба). То се допало штампи у Београду. Лист Самосталне странке *Огјек* о њему говори као о уставном владару, пријатељу слободе, савесном извршиоцу тешких краљевских

дужности, истинском вољи српског народа на путу напретка. Лист радикала *Дневни лист* каже да се народ могао уверити да је краљ Петар „једина личност која може да води Србију на пут среће и добродити, припремајући дане среће и славе”, а лист Либералне странке *Српска заједница* каже да се на престолу Србије први пут налази човек који је „поштен, прави Србин, интеллигентан владар”.

Понашање официра завереника веома је оптеретило политички живот Србије. Краљ је њима био окружен, сви ађутанти су били завереници, било их је у краљевој гарди. У влади их нису волели, чак се од краља тражило да суспендује пуковника Дамњана Поповића, потпуковника Петра Мишића, мајора Луку Лазаревића и мајора Милорада Поповића. Они су били главни у војсци, ко зна колико је официра захваљујући њиховим интервенцијама пензионисано, премештено, али и унапређено. Но, ти стари завереници су, у ствари, били мање опасни. Почели су да се издвајају нови, млађи, попут припадника „Црне руке”, који ће играти одлучујућу улогу у предстојећим догађајима. Управо су они захтевали да се обележи годишњица Мајског преврата 1903. године, односно годишњица убиства краљевског пара Обреновић.

Краљ Петар крунисан је на Малу Госпојину 21. септембра 1904. године у Београду, у Саборној цркви. Самом себи ставио је круну на главу, узео скиптар у десну и жезло у леву руку. После тога сео је на престо. Након службе и причешћа, пројахао је на коњу кроз Београд. Штампана је крунисање углавном критиковала, сматрајући га беспотребним луксузом. Поред тога, присуствовало му је само становништво из Београда, из околних села дошло је веома мало народа, не показујући при том неко посебно одушевљење целим догађајем. Упадљиво је било и то да се није чула химна *Боже љавде*, будући да је забрањена као славопојка династији Обреновић. Она ће бити враћена тек у децембру 1908. године. Миропомазане је обављено у манастиру Жича, 9. октобра исте године.

Током 1908. године, у време Анексионе кризе, краљ Петар је доживео срчани удар, због чега је једно време одсуствовао из поли-

тичког живота. Међу појединим водећим политичарима у Србији било је идеја и спремности да се Карађорђевићи протерају из Србије. У то време Никола Пашић је био водећи политичар, а његова Радикална странка главни политички фактор. Такође, све јачи замах узимала је и тајна организација „Црна рука”. Они нису били задовољни династијом Карађорђевић. Сматрали су да је потребно „поправи[ти] оно што се покварило 1903. године”. На њиховој мети је посебно био престолонаследник Ђорђе, којег су сматрали непогодним за престо, што је први приметио баш Апис. „Ђорђе је незгодан и да би престолонаслеђе требало да пређе на млађег сина краља Петра, Александра, који је у то време још био ђак у Петрограду” (наводи Владимир Туцовић на Солунском процесу 1917. године).

Знао је то и краљ Петар, тако да је престолонаследника Ђорђа, након многих скандала, пар пута и изударао. Иако је волео сина, након једног инцидента, у марту 1909. године, када је овај ударио слугу Колаковића ногом у трбух и убио га, краљ је поклекнуо: Ђорђе је морао да абдицира и 28. марта у Скупштини је донета и званична одлука о томе, као и да се „право наслеђа пренеси, сагласно Уставу, на Његово височанство краљевића Александра и његово потомство”. Касније ће се Ђорђе предомислити и из љутње како према оцу, тако и према брату Александру, изазвати низ скандала. До краја је био изолован, скоро затворен. Упркос свему, краљ Петар никада није прежалио што је принц Ђорђе абдицирао. По многим сведочењима више је био наклоњен старијем сину Ђорђу – према Александру није осећао поверење. Када се вратио са седнице Владе где је о абдикацији коначно одлучено, био је љут, говорио је да је све то грешка, да то ништа не ваља: „Јер је Ђорђе моја крв, а Александар крв Николе Петровића, црногорског кнеза” (говорио је пуковнику Драгомиру Стојановићу). Био је врло узнемирен тих дана, устајао је рано (око 5.30 сати), често јахао, није силазио на вечеру, повлачио се.

Тако се краљ Петар скоро потпуно повукао из политичког живота, а заменио га је син Александар. Занимао се изградњом цркве-ма-

узлеја на Опленцу, камен темељац ударен је 24. септембра 1907, где је постепено преносно посмртне остатке Карађорђевића; редовно је ишао у цркву, причешћивао се, волео да буде на богослужењима. Сачуване су бројне фотографије из тог периода са обележавања славе Св. Андреја Првозваног 13. децембра. На двору је сечен колач, за Божић је примао положајника, обавезно је то био неки млађи официр, итд. Краљ Петар је поштовао српску православу традицију. Принцеза Јелена је, кад год је била у Београду, ишла са оцем у цркву, давала је прилоге, али није показивала већу заинтересованост за црквени живот.

Пред балканске ратове, 18. марта 1912. године краљ Петар је доживео мождани удар. Једна рука му је била одузета, тешко је говорио. Конзилијум лекара га је прегледао, отворили су му вратну жилу и пустили крв. Највећи део времена проводио је у затвореној соби, никога није примао. Његово здравље и иначе није било најбоље, имао је нападе астме, реуматизма, слабо је чуо, а патио је и од високог притиска. Опоравак је текао споро, имао је честе несвестице. Скоро да није излазио из своје собе. Болели су га и зуби. Више се није возио аутомобилом по Београду што је раније редовно чинио. Ретко је примао посетиоце. Престолонаследник Александар узимао је све већер учешћа у вођењу државних послова, посебно војних. Краљ Петар је само формално био врховни командант, али одлуке није доносио.

Када су балкански ратови завршени, краљ Петар је 24. августа 1913. године осветио Карађорђевог споменик на Калемегдану и са балкона двора одржао говор. Те вечери организован је и бал, са ког се услед слабости повукао. Но, био је задовољан, уверен да је Србија коначно постала најјача држава на Балкану.

Лечио се и одмарао у Рибарској бањи, где су га посећивали министри, војници, страни посланици. Здравље му није било најбоље, и даље је имао несвестице, али је ипак ишао аутомобилом у честе вожње, највише до Крушевца.

У Врањској бањи је краља Петра, 28. јуна 1914. године затекла вест о атентату Гаврила Принципа на аустријског престолонаследника

Фердинанда и његову супругу, као и аустријски ултиматум упућен Србији.

Први део 1915. године краљ Петар је провео углавном у бањи. У државничким пословима није учествовао, али их је пратио. Примао је бројну штампу, како домаћу тако и страну, коју су му ађутанти читали. Скоро све време је био на Опленцу и, како пишу очевици, одакле је и „прве јагоде са Опленца послао наследнику јутрос у Крагујевац”. Тада је за један страни лист изјавио: „Ја сам стар, а и мој син Александар ради место мене. Ја сам на одсуству. Повукао сам се да не сметам политичарима, али досадно ми је.” Љутио се уколико најважније информације није добијао на време. Примао је посете, долазили су му регент Александар, Никола Пашић и друге политичке личности.

Краљ Петар није мењао своје животне навике: обележавао је све важније верске празнике, ишао у цркву, постио. На његов имендан 12. јула на Опленцу је било доста гостију: регент Александар, војвода Степа и други. И он сам често је ишао у Крагујевац где су били регент и војвода Путник. Био је веома тачан, са прецизним дневним распоредом, који се ничим није смео реметити. Сметало му је уколико се неки од његових официра не би придржавали протокола. Био је веома штедљив, пазио је на сваку потрошену пару, приговарао је расипништву, љутио се када га поткрадају.

У време повлачења преко Албаније стари краљ Петар је ишао мимо Врховне команде, углавном у аутомобилу, али виђали су га како седи згрчен на топовској кари коју из глиба вуку четири вола. Непосредно пре Љум куле ишао је пешке, најпре доста добрим путем, али након моста све се претворило у узани каравански пут преко крша и врлети. „Морао сам често се силазити па после половине, скинути и пешке стићи у Љум кулу. Уз пут наишли смо на силан број наших аутомобила и теретних, које су морали с пута скренути, па у сурвине обалити, и неки су остали у реци, а други опустошени и упаљени. И наш аутомобил морали смо кренути с пута и оставити” (Ратни дневник краља Петра). На овом путу био је са својим народом. До Скадра је јахао коња, а Вези-

ров мост је прешао пешке, с вуненим чарапама навученим преко чизама да се не би клизао по пољедици.

Из Љеша су продужили за Тирану на позив Есад-паше. С тог пута, почетком децембра 1915. године, краљ Петар је понео изузетно узбудљиве утиске. Имао је уз себе малу пратњу, па су бројни наоружани Арнаути лако могли да их нападну и ликвидирају. Међутим, Есад-паша је послао пратњу од четрдесет својих гардеста и краљ Петар је био безбедан: „Есад-паша се показао као наш бољи и оданији пријатељ од многих других. Њему су Аустријанци предлагали да нападне српску војску и за награду му чинили врло примамљива обећања. Међутим, он је остао докраја веран. Што је најглавније, није хтео уопште да прими друкчије аустријског посланика но само у присуству представника српске владе” (Панта Драшкић).

Остало је записано: „...Посетио нас је стари и болесни краљ Петар Карађорђевић. Стар човек, без икаквих ознака чина, у војничком шињелу и са официрском капом на којој је била кокарда. Ишао је лагано, кораком болесника. Кад је требало да сиђе низ једно блатњаво брдашце да би стигао до логора моје чете, почео је да се клиза. Био сам близу и потрчао сам, па сам бодожом, који сам још 20. марта у Струмици отео бугарском четовођи, направио нешто што би могло да личи на степеник. Он ме је старачком руком помиловао, онако како одрасли милују децу и сишао до нашег логора” (Сава Лакетић). У то време у Тирани је било око 35.000 српских војника, и ово је опис једног од њих. Краљ је напустио Тирану 18. децембра, кренуо за Драч и продужио бродом за Валону. Већ 24. децембра прешао је бродом у Бриндизи.

Половином децембра 1917. године прешао је у Атину, где је био смештен у вили грчког посланика. Ту ће у миру живети све до лета 1919. године. Није примао скоро никог, око њега су били мир и тишина. Ђукановић бележи да је краљ „опхрван старошћу и болешћу”, а пуковник Јеврем Дамјановић каже: „сада је већ потпуно физички, а могло би се рећи и душевно, па и умно ороноу. Сенилан, оглувео и изван сваког контакта и интереса,

како за ближу и даљу околину, тако и за живот и све уопште. На њему се запајају старачки покрети, болови, изражаји костобоље, несанице, а са тиме у вези и зловоља. У разговорима је приметно да су му мисли и везе, уз моменално ћутање, блуделе у неодређеност, испољавале га као биће изгубљено за свет и живот.” Извадили су му све зубе, ставили протезу, али апарат за слух није хтео да користи.

Када је Србија коначно ослобођена, краљ је наредио паковање и припреме за коначни повратак. Обријао је браду, коју је носио за све време изгнанства, а почео се и боље кретати (до тада само уз помоћ два штапа). А онда, 19. октобра 1918. године краљ Петар је доживео мождани удар. Десна страна тела, рука, нога, десна страна лица, су му се одузели: „Краљ је два пута покушао сам да са кревета устане, али узалуд. Трећи пут су му додати штапови, па опет узалуд; том приликом се видело да ни штап не може да држи у десној руци”. Био је свестан, али није могао да се креће, теже је говорио. Опоравак је потрајао, тек четири недеље након удара стање је било задовољавајуће.

Краљ Петар је коначно из Атине у Србију кренуо 14. јула 1919. године. Након два дана стигао је у Ниш, потом је продужио за Младеновац. Ту га је дочекао регент Александар и аутомобилом одвезао до Аранђеловца. У многим местима се сазнало за његов долазак, па је било организовано неколико свечаних дочека због чега је био видно уздуђен.

Крајем јула, краљ Петар је обишао своју задужбину на Опленцу, а након два месеца коначно се преселио у Београд. Било је то 25. септембра 1919. године. Дочек на станици је био свечан: „Краљ је добро изгледао. Обријао је браду, коју је из жалости носио у Солуну пуне три године. После подне краљ је провео на балкону своје виле”, писала је истог дана *Политика*.

У летњим месецима 1921. године здравље краља Петра се стално погоршавало. У јуну је преболео упалу плућа, али већ 13. августа стање се опет погоршало: „Њ. В. Краљу изненада позлило од 20 часова, добио температуру 38,3, пулс 120 у минути, изгубио свест, стање озбиљно”, пише у извештају лекарског конзи-

лијума. У наредна два дана му је било нешто боље, па је 16. августа опет изгубио свест. Када га је лекар питао како се осећа, он је ћутао, а када је лекар отишао из собе, пренуо се: „Шта ми је. Шта ме питају. Није ми ништа!“ Биле су то последње краљеве речи.

Дана 16. августа, пошто је изгубио свест, краљ Петар се, у 17.30 сати, упокојио: „Од 13. августа па до момента смрти, у моме присуству, краљ није ни једне речи проговорио, али је закључно до 15. августа све покрете лекара увек пратио очима и интересовало га је шта се око њега збива.“ У једноме је моменту престао да дише, многи су помислили да је издахнуо, али: „На неколико тренутака пред сам издисај покренуо је раменима 3–4 пута, а главу нагнуо на десну страну. У томе је моменту имао израз као да хоће да се насмеје, затим му се подигла лева обрва, мрднуо је неколико пута устима десно и лево и мирно издахнуо“ (генерал Хаџић). Одмах су му на груди ставили малу ико-

ницу коју је увек носио са собом. Касније, када ковчег буде затваран та ће иконица бити предата регенту Александру.

Сахрана краља Петра Карађорђевића обављена је 22. августа 1921. године. Чиновејствовао је патријарх српски са свим митрополитима и епископима. Сахрани су присуствовали многобројни страни представници. Из Саборне цркве ковчег је са свим краљевим инсигнијама ношен улицама Београда до железничке станице, а у 10.30 сати возом је упућен до Младеновца. Композицију су надлетали авиони. Из Младеновца ковчег је камионом пренет до Тополе, да би у 17.30 сати био спуштен у крипту задужбине на Опленцу. Истовремено, у Београду, Загребу, Љубљани, Сарајеву, Сплиту, Скопљу, Цетињу и Новом Саду топовски плотуни су испраћали свог врховног команданта као, и ратни бродови на Јадранском мору. Како је записао принц Ђорђе: „Тако наступи Александрово доба.“

НИКОЛА ПАШИЋ

Никола Пашић рођен је у Зајечару 1845. године од оца Петра и мајке Пене. У младости био је један од следбеника Светозара Марковића који је пратио руске социјалистичке идеје. Управо од Светозара Марковића је и примио идеју о томе да подршку треба тражити и од сељачких маса, а не само од радништва, како су то мислили каснији марксисти. У Швајцарској, где је студирао, Пашић је прихватио став руских социјалиста да се социјалистичке идеје не могу остварити без револуције. Касније, када се буде бавио политиком и више не буде социјалиста, Пашић ће другачије размишљати о револуцији.

Након Берлинског конгреса 1878. године, први пут је изабран за члана Српске народне скупштине. Ретко је наступао, јер је знао да није нарочито речит, а ни разумљив, па је стога јавне наступе препуштао другима. Више се бавио оним што се може назвати „парламентарном тактиком”, што ће се видети када са члановима Радикалне странке, основане 1881. године, буде кренуо по селима и почео да уписује полуписмене и неписмене сељаке у странку. Ова странка представљала је протест сељачке масе против бирократског централизма у Србији. Скоро сви радикалски говори из тога времена биће усмерени против господе, а ње у Србији тога времена није било много. Чинили су је чиновници.

Радикале, а посебно Николу Пашића, краљ Милан Обреновић није волео. Сматрао их је антидржавним елементом, способним једино да уништи државу. У почетку, док га нису директно нападали, краљ Милан је био суздржан, али када су навалили и на њега, кренуо је у дивљи окршај. Радикалске идеје, да краљ треба да се потчини Народној скупштини, Милан је сматрао антидржавним и антидинастичким. Тај сукоб је достигао врхунац 1883. године у Тимочној буни, када је дошло до оружаних сукоба.

Власт је покушала да одузме сељацима оружје и да распусти народну и створи стајаћу војску. Сељаци нису дали оружје и почела је побуна. Има индиција да је ову побуну директно подстакао Никола Пашић. Пашић је побегао у Бугарску, а преки суд у Зајечару осудио га је на смрт. У изгнанству је био шест година, до 1889. године. У то време успоставио је тесне везе са Русијом, водио је тајне преговоре да се обори краљ Милан, итд. Био је потпуни русофил.

Легенда о Николи Пашићу почела је да се ствара управо у време када је био у изгнанству. Краљ Милан је, наиме, повремено давао помиловања осуђеним радикалима, али Пашићу није. Тиме је Пашић добио ореол мученика, а био је омиљен у народу. Док је Пашић био у изгнанству, краљ Милан је тражио помоћ од Радикалне странке будући да му је, због изгубљеног рата са Бугарском 1885, власт била у опасности. Тако су радикали од 1887. године ушли у Владу, а Устав из 1888. године представља њихову потпуну победу. Тим уставом владалац је стављен под контролу Народне скупштине, бар формално. Пашић у свему овоме није учествовао. Тек када је краљ Милан абдицирао 1889. године, а радикали преузели власт, Пашић се из прогонства у Бугарској вратио у Србију.

Почело је Пашићево време. Нико у земљи није био популарнији од њега, за кратко време постао је председник Народне скупштине, а онда и председник Владе 1891. године. Не случајно. Србија је политички била толико турбулентна да нико – сем Пашића – није могао да одржи сагласност између Владе и Скупштине.

Тако је било до 1893. године, када је државним ударом малолетни краљ Александар преузео власт. Већ следеће године, у земљу се вратио краљ Милан, иако се претходно одрекао српског држављанства и обећао да се више никада неће вратити у Србију. Сада је био ту и 1897. године постао је командант активне војске у Србији.

Пашићев страх од краља Милана показао се оправданим. Краљ га је најпре због неког написа у новинама утамничио, а након издржане казне опет је био затворен због оптужбе да је учествовао у Ивањданском атентату на краља Милана 1899. године. Оптужен за злочин велеиздаје, поштеђен је само захваљујући интервенцији Беча и Петрограда. На наговор краља Милана, Пашић је на суду све признао, дао покајничку изјаву и за атентат окривио скоро целу Радикалну странку. Добио је пет година робије, али је помилован.

Када је краљ Милан умро 1901. године, Пашић је одахнуо, али се са њим још не рачуна. Краљ Александар је уз себе имао Радикалну странку, али без Пашића; за све време Александрове владавине, Пашић није стигао ни до министра. Биле су то за њега најтеже године, имао је разних непријатности, исмеван је, хтели су на улици да га туку. Радоје Домановић га је у приповеци *Вођа* приказао као слепог предводника народа.

Када је у Мајском преврату 1903. године с престола уклоњена династија Обреновић, а власт преузела династија Карађорђевић, Пашић се подигао из политичког мртвила. Преузео је вођство у Радикалној странци, у чему су га подржали Лазар Пачу, Стојан Протић, Аца Станојевић и други. Власт је са двора пресељена у Народну скупштину. Краљ се слабо мешао у политику, али његово окружење јесте.

У то време, Пашић се углавном бавио спољном политиком. Треба рећи да Пашић

није покренуо ниједан догађај у спољној политици он их је пратио. У том смеру може се посматрати и Царински рат између Аустрије и Србије 1906. године: Пашић је знао да се Србија мора изборити за економску независност од Аустрије, и у томе је и успела. Мозак овог рата био је тадашњи министар народне привреде Коста Стојановић, математичар, економиста и филозоф, који је први у Србији у економију увео математичке методе.

Када је Аустроугарска самовољно прогласила анексију Босне и Херцеговине 1908. године и тако поништила одлуке Берлинског конгреса, почело је нескривено непријатељство Аустрије према Србији, али и обрнуто.

Улога Пашића у припремама за балканске ратове није била толико велика, колико улога министра спољних послова Милована Миловановића који је припремио дипломатски терен и створио савез балканских земаља усмерен према Турској. Пашић је имао припремљену тактику за све што је потребно да балканске ратове успешно приведе крају. Први балкански рат започео је 8. октобра 1912. године и водиле су га Србија, Бугарска, Грчка и Црна Гора против Турске. Српске снаге су поразиле Турке код Куманова и Битоља, ослободиле Косово и, заједно са црногорским снагама, Рашку област и Метохију и избиле на Јадран код Љеша и Драча. У новембру се српска војска повукла са мора, јер је под аустријским утицајем створена Албанија.

Други балкански рат започела је Бугарска не желећи да чека руску арбитражу о разграничењу са Србијом у Македонији. Бугари су напали српске снаге на Брегалници и грчке код Солуна. Доживели су тежак пораз на оба фронта.

Први светски рат почео је 1914. године. О томе да Гаврило Принцип има намеру да убије Фрању Фердинанда, Пашић је знао понешто, али није ништа предузео. У то време чак и није био у Београду. Атентат ипак није био основни разлог због којег је Аустрија напала Србију, него само непосредни повод. Аустрија је већ десетак година чекала погодну прилику за овај рат, али га није раније започела јер није имала дозволу Немачке и Италије, с једне, и

због страха од Русије, с друге стране. На самом почетку рата Пашић је рекао да је сада Аустроугарска пропала, али није мислио да ће се овај сукоб претворити у Први светски рат. За све време рата (1914–1918) Пашић је, и поред бројних напада на њега, остао на челу српске владе. Код многих, нарочито у војним круговима, Пашић је био главни кривац за слом 1915. године. Тада су се многи сетили оног слепог предводника у Домановићевом Вођи. Но, Пашић је код ратних српских савезника обезбедио подршку, тако да је на Крфу био миран. Иначе, његова популарност, која је од оставке краља Милана нагло падала, у Балканским ратовима и, с мањим осцилацијама и током Првог светског рата, веома је порасла.

Никола Пашић је на почетку своје политичке каријере био народни тридун који је викао против чиновништва, потом против краља Милана, онда се постепено претварао у политичара државника, а током Првог светског рата постао је носилац српске националне идеје. Чинило се да му нико и ништа не може стати на пут. Међутим, против њега се на политичкој сцени појавио незамисливо снажан и одважан противник – престолонаследник Александар Карађорђевић. Можда би престолонаследник оборио Пашића и током боравка у избеглиштву, али је морао да води борбу са „Црном руком”, па му је била потребна Пашићева подршка. Добио ју је, тако да су, након суђења у Солуну, стрељани Драгутин Димитријевић Апис и још неки од вођа „Црне руке”.

На Крфу је почело да се решава и тзв. југословенско питање. У лето 1917. године на Крфу су српска Влада и Југословенски одбор потписали Крфску декларацију, споразум о уједињењу јужнословенских земаља у једну државну заједницу. Тако је настала Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Целу идеју Пашић је дуго избегавао, али је на крају ипак потписао декларацију. Мислио је да ће на овом споразуму све и остати. Никада није био заговорник Југославије, њега је интересовала велика Србија. Да је било по његовом мишљењу, тако би и било, али, идеја велике Србије била је тада неостварива – многи ни данас то не схватају. Велика Србија се могла створити само

под условом да су опстале Аустроугарска и Руска царевина. Пашић није био југословенски оријентисан. Био је носилац српске националне идеје, али никада није до краја развио свој српски национални програм.

Све Пашићеве концепције спољне политике Србије почивале су на непријатељству према Аустроугарској и ослањању на царску Русију. Оба царства су у Првом светском рату пропала. Дошло је до новог распореда политичких снага у свету, створена је једна нова Европа, а ту су биле и САД. Пашић се у новим околностима није најбоље сналазио.

С друге стране, престолонаследник Александар узимао је све веће учешће у спољнополитичким пословима. Имао је сасвим другу визију, био је млађи, снажљивији и храбрији, био је модеран човек свога доба који је разумео шта се дешава у Европи. У новој влади, од 1918. године, за Пашића није било места. Он у Србији није био тако популаран, али је међу српским становништвом у Војводини, Хрватској и Босни био омиљен. Пашић се 1920. године, захваљујући потпуној разједињености између тадашњих странака, вратио на власт. За време његове владе донет је и први устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, тзв. Видовдански устав.

Међутим, Пашић већ одавно за државу више није био користан политичар. Остарео, и ороноу, борио се свим средствима да опстане на власти, али Краљевину СХС није умео да води. Тадашњој држави био је потребан снажан политичар, визионар који уме да поведе сва три народа, конструктивни државник који ће измирити разлике између Срба и Хрвата и створити чврсту државу.

Највећи политички успех Николе Пашића била је његова спољна политика пред Први светски рат. Био је упоран у борби док је постојала Аустроугарска, након њене пропасти није се сналазио. С пропашћу Аустроугарске са светске сцене нестао је један свет којем је припадао и Никола Пашић. Треба му признати да је Југославију увек сматрао заблудом, иако није успео да спречи њено стварање. Био је на челу државе коју није хтео. Желео је велику Србију, али није у томе успео.

Крајњу оцену о политичком деловању Николе Пашића није лако донети. Имао је далековидих идеја, одличних потеза, али и промашаја. У Радикалној странци је био лидер, изван странке није био осветољубив, није се светио политичким противницима, напротив, често је био попустљив.

Пашићеве слабости се нису лако могле приметити. Имао је особен начин понашања и општења са страним дипломатама, такав да ни они сами често нису знали ни шта су с њим разговарали. Због тога су га много пута сматрали далеко мудријим него што је у ствари био. Умео је да сакрије своје мишљење до

последњег момента, није био склон да истиче свој ауторитет, наизглед се повлачио али је скоро увек успевао да неосетно наметне оно што жели. Посебно је то радио у Радикалној странци. Не разумевајући га, веровали су да Пашић, зна шта ради.

У превратима и рушењима, како Обреновића, тако и Турског царства и Аустроугарске монархије, његова улога је огромна. У Народну скупштину први пут је ушао 1878, а с власти дефинитивно отишао 1926. године. Владао је скоро 50 година, што је довољно да покаже колико је био вешт политичар и државник.

СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ

ветозар Марковић рођен је 9. септембра 1846. године у Зајечару, од оца Радоја и мајке Стане. Отац му је био полицијски службеник и велики присталица династије Карађорђевић. Светозар својим школовањем није био задовољан: „Општи, грдни недостатак у свима предметима које су нам предавали био је тај: што у њима није било ничега што би могло пробудити наш ум. Ниједном од наших професора није долазило у главу да су то будући српски грађани који треба да изиђу из гимназије бар толико развити да умеју одредити своје грађанске дужности.” Технику је учио у Београду 1866. године, а као држа-

вни питомац послат је у Петроград да доврши студије: „Срећан случај издавио ме је из те загушљиве средине и довео на чисти бољи ваздух.”

У Петрограду је дошао у додир са руским социјалистима и пао под њихов утицај, посебно Чернишевског и Писарева. Од њих се није одвојио до краја живота. Надахнут њиховим идејама написао је *Певање и мишљење* 1868, текст у ком омладини препоручује реални правац у размишљањима. Хтео је у потпуности да се посвети политичком раду, не желећи да буде инжењер: „Хтео сам по наговору своје фамилије да осигурам хлеб, а овамо сам хтео да будем политички радник. Као да се политички радник може занимати каквим занатом.”

Од 1869. године у Цириху је, као стипендиста Министарства грађевина Србије, студирао политехнику. Ту се упознао са делима Карла Маркса и постао одушевљени присталица Социјалистичке интернационале. Циришка руска секција *Народно дело* ангажовала га је за свога дописника за Србију и српске земље. Током 1869. године у новосадској *Засџави* излазио је његов веома опширан текст с насловом *Србске обмане*, који је потписао псеудонимом „Србин из Кнежевине”. Критиковао је

Намеснички устав, сматрао је да Србији треба нова странка. Либерали у Србији су се наљутили, а министар просвете је тражио да се одрекне свога чланка. Марковић је то одбио: „На коме основу ви држите да један ђак треба да има друге обавезности спрам земаљских закона но остали грађани? Зар се политичка начела државног питомца не смеју разликовати од политичких начела министра и владе уопште? Ја припадам колону које тек сада ступа на позорницу јавног живота, стога сам могао да говорим сасвим непристрасно. Нама је стало да се српском народу јамче сви услови за његов свестрани развитак.”

Због свог става и деловања изгубио је стипендију, па је морао 1870. године да се врати кући. Од тада почиње његов политички рад у Србији. Најпре је нападао либерале, посебно Владимира Јовановића. Критиковао је и Уједињену омладину српску, сматрајући да нема јасно одређени правац у унутрашњој политици. Светозар Марковић је покушавао да популаризује социјалистичке идеје. Сарађивао је са листом *Панчевац*, а 1871. године му је објављена књига *Неколико чланака Светозара Марковића*, која ће касније бити забрањена, а сви који су је поседовали били су осуђени на робију.

Од 1871. године објављивао је у Београду *Рагеник*, први социјалистички лист на Балкану, који се превасходно бавио економским питањима, политичким ретко. У неколико текстова Марковић је писао да је Србија нагло осиромашена, за шта је крив бирократски систем. Он излаз види у стварању произвођачких и потрошачких дружина, итд. Марковићеве покушаји, најпре у Новом Саду, да ове идеје и практично спроведе, били су безуспешни.

Било је то време када је Париска комуна наметнула своје идеје широм Европе, па и у Србији. Још увек неорганизован социјалистички покрет у Србији у Светозару Марковићу видео је свога вођу. Он је, без сумње, био национални радник, али је питање националног ослобођења уско повезивао са социјалним ослобођењем и преображајем српског друштва. Био је то спој два правца, једног романтичарског, националистичког, и другог реалистичког, социјалистичког. Марковићеве политички идеали били су увођење у Србији демократије засноване на самоуправи и народном суверенитету, као и формирање федерације независних демократских балканских држава.

Како му је претила опасност од хапшења, Марковић је 1872. године прешао у Нови Сад, где је објавио дело *Србија на исхоку*, у коме је цео политички развитак Србије у XIX веку назвао заблудом. Сматрао је да је за то што је Србија доведена до просјачког штапа, посебно српски сељак, крива искључиво бирократија. Стога све државне послове са бирократије треба пренети на самоуправна тела, односно на општину и срез, који би били уређени не само као политичке, већ, још више, као економске заједнице. Тада је Марковић Матици српској понудио рукопис *Начела народне економије или наука о благодобљању*, написан према Милу и Чернишевском, али је био одбијен с образложењем да је дело сувише стручно.

Због својих идеја Марковић није остао ни у Новом Саду, па се 1873. године вратио у Србију и покренуо лист *Јавносћ*. У њему се највише бавио политичким питањима, борио се за сувереност Народне скупштине и за образовање демократских установа по узору на западне. Својим идејама привлачио је пажњу, чак се

у Народној скупштини створила и опозиција, и власт је реаговала: Марковић је 1874. године осуђен на девет месеци затвора зато што је „уобразивши да је он тај очекивани месија, који ће земљу ову реформисати у духу социјалистичких начела” нападао „најважније установе земаљске и правдао дизање буне против владоаца”. И заиста, имао је присталица, чак ни судско веће није било једногласно. Првобитно је добио годину и по дана затвора, али виши суд је казну смањио на девет месеци.

Марковић је казну служио у Пожаревцу. У затвору је писао текстове, углавном социјалистичке садржине, које је објављивао у листу Пере Тодоровића *Раг*. У последњем дужем тексту, *Социјализам или грушћивено љишћење*, објављеном у *Рагу*, отворено је изнео социјалистичке идеје: „Наш циљ, дакле, мора бити да створимо раднике образоване, раднике с капиталом, да створимо здружени капитал и здружену производњу.”

У затвору је његово иначе тешко здравствено стање скоро уништено. Ипак, одмах по издржавању затворске казне, Марковић покренуо лист *Ослобођење*. У Бечу су му лекари констатовали запуштени катар на цревима и стомаку и саветовали му одлазак на југ. На путу за Далмацију, у Трсту 26. фебруара 1875. године, Светозар Марковић је умро. Сахрањен је у Јагодини. Полиција је ометала сахрану, чак је проверавано да ли су земни остаци у сандуку његови.

Утицај Светозара Марковића на омладину у Србији био је значајан. Управо је од њега српска омладина сазнала за начела социјализма и материјализма. Пропагирао је природне науке, а у књижевности, у текстовима *Певање и мишљење* и *Реалносћ у љезији*, уместо љубавне и патриотске поезије, тражио је да се пишу реалистичке приповетке: „Наша сувремена поезија, то је смеса из љубавних изјава, фантастичних сцена, празних фраза и смешних будалаштина. Наши песници, живећи у наивном уверењу да је песник неко више створење, које је створено да љуби и страда и да своје страдање прича зори, ружи и славују, или да их дави у вину, начинише од наша два-три журнала неки бесмислени комплимен-тирбух”.

Светозар Марковић је ценио Његоша, Змаја и Ђуру Јакшића, а од прозних писаца је волео Јакова Игњатовића. Под његовим утицајем касније су стварали Војислав Илић (песник), Ђура Јакшић, Јован Јовановић Змај, Милован Глишић, Лаза Лазаревић, Јанко Веселиновић: „Марковић је извршио велики утицај не само захваљујући идејама које је проповедао и за које се борио већ и својим личним особинама. Код њега су се удружили жива машта, јака логика и способност излагања најсложенијих идеја у приступачној форми. За своја убеђења он се залагао свим својим бићем и зато му се веровало. Неодољива сугестивност огледала се у свему оном што је писао. Његов језик је чисто народни и богат. Писао је живо и занимљиво” (Ж. Младеновић).

Марковић је био врло плодан публициста, његови радови сабрани су у осам свезака са преко 1.270 страница, а то није све што је написао. Највише је објављивао у дневним листовима. Писао је о различитим темама, највише о држави и друштву, радничком покрету, економији, филозофији, педагогији, књижевности, итд.: „Међутим, сасвим је јасно да је он, поред решавања наших политичких и националних проблема, који су, природно, били у

првом плану наше дневне политичке борбе, решавао и проблем наше модерне културе онако како се он постављао у његово доба. Ја не могу да се отмам утиску да је он у ствари завршио постављање темеља наше нове културе. У тој перспективи видим Светозара на линији наших великих просветитеља, Доситеја и Вука” (Д. Матић).

У политици се Светозар Марковић залагао за престанак испразне агитације која се задржавала у круговима интелигенције, тражио је да се народу и на селу, најширим масама, пропагирају социјалистичке идеје: „Уз социјализам Марковић је проповедао и материјалистичку филозофију, која је у његово доба владала на Западу. Узимајући ту филозофију као да би била научно потпуно доказана, он је њене погледе називао реализмом и тврдио да све, па и националне проблеме ваља посматрати реално, рачунајући само с фактима, не пуштајући ни машти ни осећањима на вољу” (Слободан Јовановић). Колики је његов утицај био видеће се тек након његове смрти. Још дуго времена његови поштоваоци ће га сматрати једним од највећих српских просветитеља XIX века. Оснивачи Радикалне странке увек су себе сматрали Марковићевим следбеницима.

МИЛОВАН ГЛИШИЋ

Милован Глишић рођен је 6. јануара 1847. године од оца Ђорђа и мајке Јевросиме у месту Градац код Ваљева. Отац му је веома брзо проћердао имање и умро 1869. године, оставивши жену и децу без ичега. Тако је од раних дана живот Милована Глишића био прожет сиромаштвом. Мајка га је научила да чита, а неки рођак да пише. Основну школу је завршио у Ваљеву, и постао писар у Ваљевском начелству. Ту је радио до своје 17. године, а онда је отишао у Београд и уписао гимназију. Будући сиромашан, сам се издржавао служећи по кућама. Издржавао је и сестру Станку Глишић, иако ни за себе

није имао довољно. О данима злопаћења Станка је у издању Српске књижевне задруге 1933. године објавила изузетан спис.

Са 24 године Милован је завршио гимназију, а 1872. године уписао је Технички факултет. Након две године пребацио се на Филозофски факултет, који је такође напустио 1876. године. До тада је већ прихватио идеје Светозара Марковића тако да је у *Враћолану*, листу сличних опредељења, објавио неколико хумористичко-сатиричних цртица (1871–1872). Због преношења забрањене књиге Светозара Марковића *Србија на истроку* осуђен је на три недеље затвора. Радио је као уредник званичних *Српских новина*, као коректор Државне штампарије, драматург Народног позоришта и, на крају, помоћник библиотекара у Народној библиотеци. У својим делима нападао је државни систем, иако је цео свој живот провео као савестан чиновник, ниједном не одсуствујући с посла. Чак је и приповетке објављивао у режимском листу *Ошацина*.

Омален, пун, кратког врата, крупне главе и широких рамена, руменог и доброћудног лица са великом, али питомом брадом, ведрим и благим очима и сталним осмехом, он се није предавао пред животним проблемима. Волео је

шалу, смех, а на свим позоришним комичним представама први је почињао да се смеје. Био је толико топао и срдачан, да су га нпр. Радоје Домановић и Јанко Веселиновић, називали „стрицем”.

Станка Глишић за снаху каже да је била честита, али не и да ли је била лепа, богата, интелигентна, као ни зашто су се развели. Можда је за то „била крива Милованова боемска алкавост у одевању и нетачност у распореду времена, као и његова подсмешљивост, односно она животна ведрина и оно његово хомеровско смејање до суза, о којима су причали толики људи који су га изблиза познавали, а које његова жена није разумевала” (Милан Стојимировић). Глишића жене нису много интересовале, годинама је радио као редитељ у Народној позоришту, а ипак се, и поред толиких глумица које су га окруживале, не зна ни за једну његову љубавну аферу. Више је волео читање и весели разговор. Многи га се сећају као помало трапавог и безазленог човека који није имао свој лични живот, осим, можда, у идејама.

За листове *Врзино коло*, *Преодница* и *Враћолан* пише сатиричне и шаљиве комаде. Баш за *Преодницу* написао је своју прву приповетку *Ноћ на мосћу* (1874). Од 1875. године ре-

довно објављује приповетке у листу *Ошацибина*. Ту ће му изаћи чувена *Глава шећера*, а онда и *Роџа*, *Злослужан број*, *Ни око шџа*. Овим приповеткама Глишић је постао творац „српске сеоске приповетке”. Под Гогољевим утицајем прихватио је реализам и описивао наизглед неважне догађаје и из њих правио целе приче, у којима је критиковао појаве друштвеног живота. Писао је природно и веома једноставно, врло блиско усменом приповедању, увек критички настројен према стварности, у тематици савремен, створио је типичне ликове и ситуације. Служио се кратком и динамичном реченицом, добро је познавао живи народни говор, што је нарочито дошло до изражаја у дијалозима његових ликова. Све су то особине праве реалистичке прозе. Истовремено, у њој има и идеализације старог села и патријархалних односа, доста фолклорне фантастике, нпр. у приповеци *После деведесет година*.

Од 1878. године Глишић је радио као коректор Државне штампарије, на месту Ђуре Јакшића. Прва збирка приповедака изашла му је 1879. године. „Старао сам се да у њима опишем живот сеоски, колико сам умео и био кадар” навео је у предговору. Његове приповетке, урадио их је само тридесетак, крећу се између сатире и хумора. Користио је рустикални, фолклорни дух подсмевања, ругања и подвале, тако да уз мешавину социјалних невоља сељака ствара приче скоро анегдотског типа.

Од 1881. године драматург је Народног позоришта. Тада је написао две комедије из сеоског живота: *Два цванцика* и *Подвалу*. У пред-

говору *Подвале* каже да му је намера да изнесе „што верније оцртане типове каквих и данас има по нашим паланкама”.

Током 1882. године изашла му је друга збирка приповедака.

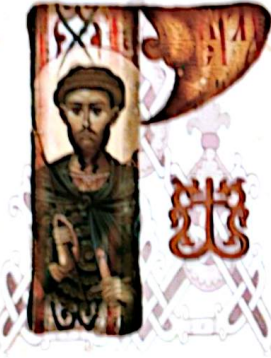
У већини својих приповедака Глишић осликава сеоске газде, зеленаше и варалице, подмитљиве чиновнике, капетане, попове, учитеље, простодушне сељаке. Ипак, „с највише рељефа дао је тип сеоског газде, који се јавља у многим његовим приповеткама под различитим именима. Заједничко је свима да на перфидан начин варају и искоришћавају сељаке. Посебну врсту представљају каишари или зеленаци, тј. они који сељацима на име летине која је још на њиви, у зелени, позајмљују новац уз велики интерес” (Ј. Деретић). Сељаке приказује не само као наивне, сиромашне, неуке, већ понајвише као незаштићене. Сви стоје на страни зеленаша и газда, како закон тако и власт. Чиновници су увек грабљиви и иду тамо где им се више понуди.

Од 1883. године Милован Глишић као да је посустао. Скоро да више није ни писао, преводио је. Још као млад и самоук научио је неколико страних језика. Највише је преводио руске (Островски, Данченко, Гогољ, Толстој, Гончаров) и француске писце (Балзак, Мери-ме, Жил Верн, итд.). За потребе Народног позоришта превео је око четрдесет драма, највише са руског, немачког и француског језика.

Од 1900. године био је помоћник управника Нарodne библиотеке. Упокојио се од туберкулозе 20. јануара 1908. године у Дубровнику.

РАДОМИР ПУТНИК

српски војвода

Радомир Путник рођен је 12. јануара 1847. године у Крагујевцу, као четврто од петоро деце у породици Димитрија и Марије Путник. Отац му је био учитељ, тако да је код њега завршио основну школу. У Крагујевцу је Радомир учио гимназију, а завршио је у Београду. У Војну академију, у артиљеријску школу, као припадник VI класе примљен је у октобру 1861. године. Предавали су му најобразованији српски официри свога времена: Милојко Лешјанин, Коста Протић, Јован Драшковић, Василије Јанковић, Нићифор Јовановић, Стеван Пантелић, Франьо Зах и др. Крајем 1866. године завршио је школу и добио чин артиљеријског потпоручника. Његова крајња карактеристика, коју је дао Милојко Лешјанин, гласи: „Будући официр који много обећава и који све што ради и предузима чини са највећом вољом и трудом за разумевање.”

Као добар цртач радио је у Топографском одељењу Министарства војног. Од јануара 1867. године он је командант вода III брдске батерије. У октобру 1868. године постављен је за командира Чачанске батерије Народне војске, само осам месеци касније, био је постављен за командира IV брдске батерије. Од фебруара 1871. године постао је командир мерзерске бригаде, а која је имала топове тада највећег калибра у Србији. У војном часопису *Војин* објављивао је упутства за обуку и васпитање војника. „Ови оригинални прилози унели су нешто боје у сивило превода што је тај часопис претежно доносио” (Јован Драгашевић).

Од 11. јула 1871. године Радомир Путник је унапређен у чин поручника, а након тога је повучен у Артиљеријску инспекцију, а у јануару 1874. у Артиљеријску управу. Недуго потом постао је управник тополивнице у Крагујевцу. Уочи рата са Турском, 22. марта 1876. године унапређен је у чин капетана II класе, а онда постављен најпре за ађутанта Рудничке брига-

де I класе, а почетком рата за начелника штаба те бригаде. Како је показао успешно командовање током Српско-турског рата 1876–1878. године, унапређен је за мајора. Из тога времена остала је записана ова његова карактеристика: „Здрав, крепак и окретан. Способан потпуно за службу у рату. Зна добро прописе и правила за маневровање. Потпуно способан за самостално командовање и администровање једном бригадом. Има добро стручно и артиљеријско знање. Карактера чврстог и поузданог. Присебан у опасним моментима. Љубљен од својих трупа које успешно води у бој. Праведно строг спрема млађих, пријатељ са равним, примеран спровођу старијих.”

Због таквих особина, као мајор је именован у комисију за израду нове формације војске. Од јесени 1878. године био је командант Врањске окружне војске, али је већ у фебруару 1879. упућен у Русију, у Охтински барутни завод, где се упознао са руском ратном техником. Када се вратио почетком 1880. године, постављен је за начелника штаба Дивизије стајане војске. Већ почетком 1881. године био је командант Топличке окружне војске. Оженио се 22. октобра 1879. Љубицом Бојовић, кћерком генералштабног потпуковника Тодора Бојови-

ћа. Из тога брака потекло је седморо деце (четири сина и три кћери). Супруга му је умрла 1913. године, у 51. години живота.

У војној служби је и даље напредовао. Најпре је постављен за начелника Слагалишног одсека Артиљеријског одељења Министарства војног, онда за начелника штаба Дунавске дивизије. Чин артиљеријског потпуковника добио је 4. јуна 1884. године. Био је то занста успех, постао је официр генералштабне струке. Тада му је објављена и студија *Артиљерија у Трагској војној*.

Српско-бугарски рат почео је 1885. године, а након рата Путник је постао начелник Оперативног одељења Главног генералштаба. Две године је радио у обавештајном центру, а онда је, крајем априла 1888. године, постављен за начелника Оперативног одељења Главног генералштаба. Захваљујући своме раду, 5. јануара 1889. године унапређен је у чин генералштабног пуковника, радио је и као професор на Вишој школи Војне академије. У то време Србијом је владао тада малолетни краљ Александар Обреновић. Путник је био у немилости, па је постепено постављан на све ниже положаје у војсци, а 26. октобра 1896. године је и пензионисан.

Током 1899. године објавио је књигу *Ћенералштабна служба у рајно доба*. Након Мајског преврата и доласка Карађорђевића на власт, Путник је реактивиран 27. јуна 1903. године у чин генерала. Од тада па до смрти Радомира Путника био је начелник Главног ђенералштаба. У неколико наврата био је и министар војни. За то време, српска војска је интензивно наоружавана.

Током балканских ратова 1912. и 1913. године, потом у Првом светском рату Радомир Путник је, све до почетка 1916. године, био начелник штаба Врховне команде. У балканским ратовима био је веома заслужан за српске победе код Куманова и на Брегалници, а у Првом светском рату за победе српске војске на Церу и Колубари. Након велике Кумановске битке и ослобођења Скопља 2. новембра 1912. године, Радомир Путник је унапређен у војводу. Њему се приписује и судбоносна одлука о повлачењу

српске војске преко Албаније. Након консултација са владом и командантима армија, Путник је 25. новембра 1915. године у Призрену издао своју последњу команду: „С обзиром на садашњу ситуацију, даље повлачење наше војске мора се извршити кроз Црну Гору и северну Албанију на Јадранско море, на линију Драч–Скадар, остављајући потребан део снага за затварање праваца који до Пећи, Ђаковице, Призрена, Дебра и Струге воде кроз Црну Гору и северну Албанију на Јадранско море. На овој линији наша војска има да се реорганизује, снабде храном, оделом, оружјем и муницијом, као и свим осталим потребама. Даља наша акција зависиће од стања наше војске, као и од опште политичке и војне ситуације код наших савезника.”

Војвода Путник је у то време био толико физички исцрпљен да су га војници носили у специјалној носилци од Љум Куле до Скадра.

Након повлачења српске војске преко Албаније, током реорганизације на Крфу, војвода Путник ће 12. јануара 1916. године бити смењен са дужности начелника штаба Врховне команде. Остарели војвода то није лако прихватио: „Много сам патио и много сам мучен. Али све праштам – све заборављам. Само ме боли то што сам са положаја начелника штаба Врховне команде уклоњен онако, како ја ни свог рђавог посланог нисам терао натраг у команду. Да, ни посланог добар официр не тера од себе овако и на овај начин. А мене, тек мене су склонили као најгорег, јер је требало неко да плати цех. И то ме боли – и болеће ме до гроба.”

Војвода Путник је остао на Крфу све до септембра 1916. године, а онда је прешао у Ницу на лечење, где се упокојио 17. маја 1917. године. Сахрањен је у капели Руског гробља у Ници. Очекивало се да његови земни остаци одмах након рата буду донети у Србију. Међутим, то је учињено 7. новембра 1926. године. Сахрањен је на Новом гробљу у Београду. Остало је записано: „На улицама којима се кретала погребна поворка налазила се буквално цела престоница и мноштво народа из Срема, Баната и околине Београда, као и бројна изасланства из унутрашњости” (С. Скоко).

ЛАЗА К. ЛАЗАРЕВИЋ

Лазаревић рођен је 1. маја 1851. године у Шапцу, у породици шабачког трговца Кузмана Лазаревића и супруге му Јелке. Имали су четворо деце. Лаза је имао девет година када му је отац умро. Тако је он са мајком и три сестре остао једини мушкарац у кући. Мајка је подизала породицу и имала на сина јак утицај, па се и неки његови каснији поступци могу објаснити утицајем који је мајка имала на њега.

У Шапцу је Лаза Лазаревић завршио основну школу и нижу гимназију, а у Београду 1867. године Вишу гимназију, након које је уписао правне

науке на Великој школи. Током студија живео је код свога зета Милорада Поповића Шапчанина, познатог песника, у чијој кући је сретао Јована Бошковића, Јована Ђорђевића и друге књижевнике, што је утицало на његов каснији књижевни развој. Право је завршио 1871. године, али га је много више интересовала медицина. Током студија превео је Фарадејеву *Природну историју једне свеће*, *Шиша да се ради?* Чернишевског, Гогољева *Ђавоља посла*, као и неке чланке Чарлса Дарвина.

Након свршених правних наука радио је као практикант у Министарству просвете, али већ 1871. године изабран је за државног питомца и о државном трошку је 1872. године отишао у Берлин на студије медицине. Слушао је неке од најбољих предавача медицине свога времена у Европи, али је истовремено похађао и предавања Ватрослава Јагића о народној поезији. У то време је записао: „Шест пуних месеци ја сам вечерао само хлеба и масла или кафу са колачима. Ишао сам исцепан, спавао сам у хладној соби – ништа не помаже. Што сам од уста уштедео то сам морао утрошити у хемијској лабораторији, у секционари или књижари.”

Након пресељења у пансион госпође Гутјар упознао је њену кћерку Ану. Претпоставља се да је ово познанство било инспирација за настанак његове чувене приповетке *Швабица*. Није сигурно да је то његова аутобиографска приповетка, али је свакако, иако доста критикована, Лазаревићево најчитаније дело. Био је питом, благородан младић, увек нежног здравља. Мајка се за њега јако бринула, посебно се плашила да се не „упропасти” неком лакomisленом женидбом.

У време Српско-турског рата, од 1876. до 1878. године Лазаревић је био на фронту као помоћни лекар. О његовом раду на фронту остала је ова белешка: „Задивљен сам стручном спремом Лазе К. Лазаревића, његовим радом и организацијом” (барон Јаромир фон Мунди). Током рата Лазаревић је стекао ишијалгију у десној нози због које ће целога живота храматити на десну ногу. Своја санитетска искуства из рата Лазаревић је објавио 1877. године у раду *О дезинфекцији школа у којима су за време рата биле болнице*.

Након рата Лаза Лазаревић се вратио у Берлин где је 8. марта 1879. године промовисан у доктора „целокупног лекарства и хирургије”. Његова докторска теза гласила је: *О деловању шоксичних доза живе на организме експерименталних животиња*. По повратку у Србију

у прво време радио је као лекар у Прокупљу. Но, због тегода услед ишијалгије пребацили су га у Београд где је био окружни лекар, од 1881. године примаријус Опште државне болнице. Сматра се првим српским геријатром и зачетником геријатрије у свету, али и утемељивачем српске неурологије. У периоду од 1877. до 1890. године објавио је близу 100 радова из области медицине. Дао је значајне прилоге и прве описе код нас из разних области медицине: неурологије, инфектологије, хирургије и урологије, офталмологије, фармакологије, дерматовенерологије, гинекологије, бактериологије, педијатрије, токсикологије, епидемиологије.

Лазаревићев рад у медицини често се свим неправедно запоставља у корист књижевног. Своја лекарска знања уносио је и у своје приповетке: „Психологија у приповеткама Лазе К. Лазаревића честа је и врло суптилна, тако суптилна, да кад данас улазимо у неке од његових психолошких анализа или констатација, морамо да признамо да нас подсећају на модерна психолошка посматрања извесних савремених писаца” (Милан Богдановић).

Рат са Бугарском 1885. године донео му је чин резервног санитетског мајора и место деловође санитета при Врховној команди. За њега је све то било сувише напорно, будући да је туберкулоза, коју је носио из младости, узимала маха. Стога је премештен на место санитетског потпуковника и личног лекара краља Милана. Тиме је, у ствари, његова лекарска каријера полако јењавала.

Лаза Лазаревић је остао највише упамћен по свом књижевном раду. Почео је с преводом Чернишевског (*Шта да се ради*) 1869. године када је имао већ 28 година, а своју прву приповетку *Први ђуш с оцем на јушрење* објавио је тек 1879. године у Бечу, у листу *Српска зора*, и то под насловом *Звона с цркве у Н*. Одмах је привукао на себе велику пажњу. Следе приповетке: *Школска икона*, *У добри час хајдуци* (1880), *На бунару*, *Вершар* (1881) и *Све ће ђо народ позлашћити* (1882). Ове приповетке објавио је најпре појединачно у листу *Ошацина*, а онда све заједно у књизи *Шести приповедака* 1886. године. Тек 1889. године Лазаревић је завршио седму приповетку, *Вешар*, и објавио је такође у листу *Ошацина*. Осма приповетка,

Он зна све, изашла је 1890. године и за њу је од Српске краљевске академије добио награду. И то је било све. Укупно осам приповедака, свим довољних да постане можда и најзначајнији српски приповедач.

Остаје питање, зашто је толико мало написао? Мисли се да је био урођено опрезан, а стално је покушавао да оствари највиши уметнички облик и израз. Чак је говорио да је спалио једну од верзија *Швабице*. Како је по карактеру и темпераменту био традиционалиста и аристократа, под утицајем Толстоја и Гогоља велику пажњу је обраћао на артистички моме-нат у својим приповеткама, сваку причу је вешто конструисао. Не чуди што су га називали „српским Тургенјевим”, што је код њега повећавало осећај одговорности да свака приповетка мора бити савршена.

Лаза Лазаревић се сматра првим психологом међу српским приповедачима, испред Светолика Ранковића и Боре Станковића: „Код њега нема продорних психолошких анализа, али има изванредних описа психичких стања и њихових непосредних, тренутачних одјека на расположење и понашање јунака и на слике ствари што им се тада стварају пред очима” (Јован Деретић).

Лаза Лазаревић је умро 29. децембра 1890. године од туберкулозе плућа. Оставио је супругу Полексију Христић са којом је имао три сина и кћерку (два сина су такође умрли од туберкулозе). Његова мајка никада није одобрила ову женидбу о чему је остало доста различитих записа. О његовим последњим тренуцима оставио је запис Љубомир Христић: „Нана му утури свећу у руку. Он погледа разрогаченим очима, на лицу му се указаше јаки болови, онда погледа још једном, сигурно разумете у чему је ствар, насмеја се и умре.” Након Лазаревићеве смрти у његовој заоставштини је пронађена недовршена *Швабица* и још седам нацрта и фрагмената: *На село*, *Пешак*, *Секција*, *Вучко*, *Баба Вујка*, *Спојан* и *Илинка*, *Побрајими*.

Лаза Лазаревић је био редовни члан Српског ученог друштва, члан Одбора за науке јестаственичке и математичке, Одбора за ширење наука и књижевности, а 23. јануара 1888. године изабран је за дописног члана Српске краљевске академије.

ЈОСИФ МАРИНКОВИЋ

Јосиф Маринковић рођен је 11. октобра 1851. године у Врањеву у Банату. У Сомбору је завршио учитељску школу, где је код наставника Драгутина Блажека први пут дошао у додир са музиком. Тада је написао и своје прве композиције, нпр. *Усџајше браћо* и друге, које је изводио са ђачким хором. У Прагу је између 1873. и 1881. године похађао Оргуљашку школу код Франтисека Скухерског. Након повратка у Београд изабран је за хоровођу Београдског певачког друштва. Одлази у Беч 1886/87. на усавршавање код Едварда Хенсилка. У Београду је од 1889. до 1900. године био хоровођа Академског певачког друштва

„Обилић”, а од 1891. предаје музику на Богословији, Учитељској школи и у Другој мушкој гимназији у Београду, одакле је пензионисан 1924. године.

Јосиф Маринковић, иако изразити романтичар, у своме односу према музици пратио је националне идеје Корнелија Станковића, што се јасно осећа већ у првим његовим композицијама. Сва његова музика почива на народном мелосу. Познате су његове композиције *Сџојанка*, *Шано душо*, *Шано*, *Из трага у траг*, *Зафир* и др. Оне у себи садрже обиље народних и оријенталних елемената, што не чуди будући да је Маринковић деловао у време највишег успона идеологије и естетике Омладинског покрета, као и највећег процвата романтичарске поезије и националног буђења, када је доминирало гесло „Песмом срцу, срцем роду”.

Маринковићева музика, увек оригинална и надахнута, представља мешавину два утицаја. Са једне стране има у себи полет и патетику патриотске поезије, а с друге, носи префињене и осећајне штимунге романтичарске лирике. Такође, први је почео да води рачуна о језику у композицијама, трудећи се да буде потпуно чист и дикцијски тачан. Осећао је његову мелодију и савршено је усагласио језички и му-

зички акценат, чиме је још више уздигао звучну лепоту и изражајну снагу српског језика. Стога је Маринковић и уживао велику популарност. Био је прави музички бард тадашњих генерација ношених на крилима национално-ослободилачких идеја.

У хармонском смислу Маринковићева музика није разноврсна, али у њој има тематских идиома, полета и инвенције. То се посебно осећа у патриотским песмама, а два нарочито популарна хорска дела, *Народни збор* и химнични *Хај, славно је мреџи*, прави су пример за то.

Маринковић се трудио да мелодија буде главни носилац музичког израза. Претежно је компоновао у хомофоном, хармонском ставу. У почетку су му хармонски спојеви више догматски него психолошки, али је у хоровима са клавирском пратњом и соло песмама, успевао то да превазиђе, „употребљава ређа хармонска предзначења, искориштава хроматику и енхармонику и постаје најзначајнији хармоничар у старијој генерацији српских композитора”.

Данас се сматра да су најбоље хорске композиције Јосифа Маринковића *Молишва*, *Јадна мајка*, *Задовољна сам*, *На Велики Пејшак*, *Српски оро*, *Пољешела зора*, *Јуначки џоклич*, *Појмо*

песме, Боже свећиле зоре, Песмом срцу, Јага Босна, итд.

Компоновао је једанаест хорских Кола – прави прототип Мокрањчевих *Руковeћи*. Рађена су на бази потпурија, с ослонцем на не увек карактеристичне народне мелодије. Иако су укусно прођрана, у *Колима* ипак нема оне садржајне повезаности и целине облика које красе Мокрањчеве *Руковeћи*, па немају ни онај значај који ова имају: „Маринковић је тај рад сматрао као студију, да би видео колико је кадра издржати примитивна народна мелодија разнолике хармоније, а да ништа не изгуби од свога карактера” (Душан Јанковић). Док је Мокрањац своје компоновање заснивао на обради народних мелодија, Маринковић је био оригинално композиторски инвентиван.

Писао је и црквену музику, међу којом посебно место заузимају *Лишурџија*, делимично рађена оригинално, а делимично на бази стилизованог народног црквеног мотива, у чему је изражен утицај Чајковског, као и *Помен* и *Ојело*. Посебно је интересантан *Јединородниј сине* за мушки хор и оргуље – Маринковићев покушај да споји вокалну и инструменталну музику у оквиру православног црквеног канона.

Маринковићев рад на музици за *Суга* је представља само покушај у, тада у Србији врло популарној музици за позоришни комад, драмолет; драмолети су својеврстан увод у писање националне опере.

У збирци *Песме за глас и клавир* Маринковић се показује као префињени лиричар „уз стилизоване севдалинке, љубавне песме, обојене оријенталним колоритом, и хармонизације народних песама за глас и клавир, његове соло песме представљају најлепше примере музичке лирике нашег романтизма”.

Током 1907. године изабран је за дописног члана Српске краљевске академије, као трећи музичар који је добио ту част (пре њега су чланови постали Даворин Јенко и Стеван Мокрањац).

Након Првог светског рата, појавом модернизма, интерес за романтичара Маринковића постепено је опадао. Ипак, „остао је изнад реалног живота – у својим романтичарским сновима – као последњи гласник и главни представник музике значајног и интересантног, али – прошлог времена”.

Упокојио се 13. маја 1931. године.

СИМО МАТАВУЉ

Симо Матавуљ рођен је 12. септембра 1852. године у трговачкој породици у Шибенику. У родном граду је завршио основну школу на италијанском, а упоредо је похађао и школу на српском језику. Како му је стриц био игуман у манастиру на Крупи на обронцима Велебита, летње распусте је проводио тамо. Ускоро су га родитељи послали код стрица да се замонаши: „Прости, добродушни домаћи моји, видећи ме непрестанце замишљена и с књигом у руци, не могаху разумјети зашто сам лош ђак. Закључише да ми не иде од руке наука, да глупавим. Мати ме даде у трговачку радњу, али кад се ни ту не могах

скрасити, онда ме коначно посла к стрицу – нека буде калуђер, кад већ ни за што друго није” (*Биљешке једној ђисца*). Након четири године се видело да он није за монаха, па је пребачен у учитељску школу у Задар. Када је 1871. године завршио учитељску школу, почео је да учитељује по селима – Буковици, Исламу Горњем у Далмацији (Равни Котари). Током 1873. године изашла му је у *Народном лисћу* прва песма *Уочи Ивањдана*, а 1874. године и први прозни састав, некролог конте Јанковићу којег је упознао у Исламу. Одмах потом прешао је у Херцег Нови где је предавао италијански и провео наредних осам година.

Из Херцег Новог Матавуљ је, бежећи од аустријских власти због умешаности у Бокелски устанак, 1881. године побегао у Црну Гору. На Цетињу је предавао у гимназији, а онда постаје учитељ црногорског престолонаследника. Кнез га је слао у Италију и Француску да одведе групу младих Црногораца на школовање. Његова прва приповетка *Милош од Поцерја* објављена је 1884. године у листу *Црнојорка*. Матавуљ није био њоме задовољан тако да ју је касније прерадио и објавио под насловом *Ново оружје*. Током 1885. године у 25. броју листа *Црнојорка* (тада је променио

име у *Зеша*) изашла му је и друга приповетка *Ускок Јанко*. У њој се Матавуљ давио историјом Црне Горе, а касније је прерадио у роман *Ускок*.

Симо Матавуљ је 1887. године живео у Београду, потом у Зајечару где је предавао у гимназији. Исте године, вратио се на Цетиње и почео да пише роман *Баконја фра Брне*. Првобитни наслов овог романа био је *Како је Пјевалица излијечио фра Брну*. Излазио је у новосадском *Сѣражилову*, док се лист није угасио.

Током 1889. године Матавуљ је објавио и своју прву збирку приповедака *Из Црне Горе и Приморја* у две књиге, у Новом Саду и Цетињу. Исте године напустио је Црну Гору и дошао у Београд где је радио најпре као професор, а потом као чиновник у Министарству спољних послова. Путовао је по Европи (Немачка, Мађарска, Аустрија, Италија, Француска, Турска, Грчка, Бугарска, Португалија, Алжир). Излазе му збирке приповедака *Из ѓриморској живојџа* (1890), *Са Јаграна* (1891), *Из деоградској живојџа* (1891). Коначно, 1892. године објављује нова издања својих романа *Ускок* (трећа верзија) и *Баконја фра Брне*. Збирка приповедака *Из разлијех крајева* изашла је 1893. године у Мостару.

У *Лейопису Матице српске* током 1898. године почео је да објављује своју недовршену аутобиографију *Биљешке једног људца*. Следеће, 1899. године објавио је још две збирке приповедака: *Приморска обличја* и *Три приповејке*, потом 1902. године *Београдске приче*. Коначна верзија романа *Бакоња фра Брне* појавила се 1902, а збирка приповедака *Живош* 1904. године. Драма *На слави* изведена је 1904. године. Током 1905. године Матавуљ је примљен за члана Српске краљевске академије. Већ следеће 1906. изведена је и његова драма *Завјеш*, написана 1897. године, а 1908. збирка приповедака *Немирне душе*.

Симо Матавуљ се упокојио изненада 20. фебруара 1908. године у Београду.

Матавуљ је написао око стотину приповедака: „Мени је глава пуна прича и мило ми је причати, али није мило писати.” Постоји нека условна подељеност његових приповедака на оне које обрађују далматинске, црногорске и београдске мотиве, што не треба схватити дословно. Иако је написао и два романа, Матавуљ је у основи приповедач. Наклоњен кратким формама, у већини приповедака цела прича грађена је око једног догађаја, али Матавуљ је у њих уносио сложену фактуру и слојевита значења. Међутим, има и оних које су сложеније и састављене од више догађаја. У већини је тема човеков пад или су то приче које крију тајну.

У Матавуљевим приповеткама посебно су вредни фолклорни мотиви. Многе су засноване на усменим причама које је писац чуо од своје мајке, или од народа док је учитељевао. Његово приповедање носи спонтаност, непосредност и животну радост, али и одбојност према стегама, забранама и спутавањима. Скоро увек описује обичног човека без социјалних или интелектуалних предности у друштву, али који изнад свега воли живот. Ниједног момента Матавуљ своје јунаке не идеализује, он их с

мером симпатише. „Матавуљ се саживљава са оним што је на дневном реду историје, али то саживљавање је могло да остави онако моћан утисак на друге само зато што је контролисано, што је вођено једном изванредно рационалном свешћу, једним веома живим чулом за тренутак и средину” (Раде Константиновић).

Био је спонтан у приповедању, некада необуздан, са смислом за склад, економику композиције и израза. Никада није био задовољан оним што је урадио, тако да је своје романе и приповетке и више пута прерађивао. Поредили су га са Ги де Мопасаном, највише у тематици и техници приповедања. Укратко, Матавуљ је основну форму епохе српског реализма, приповетку, довео до савршенства. Није случајно Иво Андрић за њега рекао да је „мајстор приповедач”.

Роман *Бакоња фра Брне* донео је Матавуљу највише поштовање читалачке публике. Замисљен је као приповетка о народном лекару, али је прерастао у роман са веома широком радњом. Сам је Матавуљ наводио да је хтео „обухватити цио живот далматински, све сталеже и народ обију вјера”. То је прича о дечаку који одлази у манастир и ту пролази ђаковање док и сам не постане фратар. Матавуљ не идеализује село као многи српски приповедачи, напротив, он сељаке приказује као саможиве, сурове, лукаве и склоне подвалама и крађама. Бакоња долази из таквог села, али у самостану не налази неки узвишени смисао. Напротив, у њему види само могућност да побегне од глади и да удобно живи. У Бакоњи и даље постоји радост живота, а Матавуљ то користи да разиграо, спонтано унесе иронију и хумор у целу причу. И све то служи само и једино „величању и слављењу живота који ма какав да је, леп или ружан, богат или сиромашан, сам по себи стоји изнад свега што може пружити култура” (Јован Деретић).